

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra historie

**POJETÍ MORU V JAZYKOVĚ ČESKÝCH SPISECH LÉKAŘŮ A
DUCHOVNÍCH V 16. A 17. STOLETÍ**

Bakalářská práce

Boráková Inka

Vedoucí práce: Mgr. Hana Jadrná Matějková, Ph. D.

Olomouc 2024

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracovala zcela samostatně za použití uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 23. 6. 2024

.....

Inka Boráková

Mé velké poděkování patří Mgr. Haně Jadrné Matějkové, Ph.D., za neocenitelné rady, odborné vedení a trpělivost během celého procesu tvorby této práce. Další dík bych ráda věnovala svým blízkým přátelům, kteří mě po celou cestu psaní podporovali a dodávali mi motivaci pokračovat.

„Smrt jistá, hodina smrti nejistá, hled' vždycky tak živ býti, jakoby měl každou chvíli umřítí.“

– Jan Kocín z Kocinétu

OBSAH

Úvod	1
1 Hippokratovsko–galénovská teorie a její vliv na vývoj medicíny	5
2 Definice a šíření moru	9
3 Autoři, kteří se věnovali protimorové tematice v letech 1542–1708	12
3.1. Jan Černý	12
3.2. Jan Kopp z Raumenthalu	13
3.3. Jan Vočehovský	14
3.4. Jan Kocín z Kocinétu	15
3.5. Jan Bakovský	16
3.6. Heinrich Rantzau	16
3.7. Adam Trajan Benešovský	17
3.8. Prokop Poeonius	17
3.9. <i>Nářízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná.</i>	18
3.10. Ján Weber	18
3.11. Václav Maxmilián Ardensbach z Ardensdorfu	19
3.12. Ezechiel Bautschner	19
3.13. Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi	20
3.14. Jan František Polentzi	20
4 Příčiny	22
4.1. <i>Bůh je prvotní příčinou všeho, tedy i moru</i>	23
4.2. Přirozené příčiny	24
5 Prevence	27
5.1. Odchod z místa bydliště	28
5.2. Amulety	29
6 Léčení moru v dobových spisech	32
6.1. Pouštění krve	33
6.2. Ošetření hlíz a puchýřů	36
Závěr	42
Seznam pramenů a literatury	45
Resumé	48
Summary	49

Úvod

Morové epidemie byly jedny z nejničivějších epidemií v historii lidstva, měly hluboký a trvalý dopad na společnost, ekonomiku a kulturu po celém světě. Během staletí zasáhly mnoho zemí západní Evropy v několika vlnách, přičemž nejznámější a nejničivější byla epidemie ve 14. století.¹

Raně novověká většinová společnost byla silně ovlivněna křesťanskou vírou, která považovala mor jako trest, seslán na lidské pokolení za spáchané hříchy. Teologové proto představovali prostředníky mezi bohem a člověkem. Jejich úřad a vlastní čest jim měla zabránit strachu ze smrti, jelikož to představovalo jejich povinnost k bližnímu svému a cestu ke spáse.² Lékaři se z části tímto teologickým vysvětlením také řídili. Do konce 17. století v každém lékařském protimorovém spise bylo nutné zmínit roli Boha v této nemoci, lékaři uváděli, že příčiny nemoci jsou dvojího typu, náboženské a přirozené.³ Lékařské spisy se většinou orientovaly na nacházení i přirozených příčin pro tuto nemoc, epidemie byla připisována zkaženému vzduchu, jehož původcem mohly být nepříznivé nebeské jevy nebo také jedovaté výpary vycházející z povrchu země.⁴ V těchto nelehkých dobách vzniklo množství protimorových spisů, které řešily příčiny, prevenci a nejlepší způsoby, jak se proti moru uchránit.

V této bakalářské práci se komparativní analýzou česky psaných protimorových spisů budeme zabývat otázkami, jak se lišily přístupy teologů a lékařů katolického a nekatolického vyznání v přístupech k samotné nemoci. Dále se budu zabývat například tím, jaké byly dobové příčiny a prevence a jakým způsobem se snažili lidé proti moru chránit a jakými a prostředky se snažili lékaři mor léčit. Tato práce se soustřeďuje na období 1547–1708. Záměrně nezahrnuje poslední morovou epidemii z let 1711–1715,⁵ jelikož omezený rozsah bakalářské práce neumožňuje zahrnout podrobnou analýzu.

Bakalářská práce bude vycházet z řady pramenů, které se zabývají protimorovou tematikou. Jedná se o spisy: Jana Černého, výtiskem roku 1582 *Krátký vejpis o nemocech*

¹ CANTOR, Norman: *Po stoách moru, černá smrt a svět který zrodila*. Brno 2005, s 15.

² BERGDOLT, Klaus: *Černá smrt v Evropě: Velký mor a konec středověku*. Praha 2002, s. 42.

³ ČERNÝ, Karel: *Náboženství a Epidemie v raném novověku*. In: Dingir. Religionistický časopis. č. 1, roč. 25, 2022, s. 12–13.

⁴ DELUMEAU, Jean: *Strach na západě ve 14. až 17. století*. Praha 1997.

⁵ KVĚTOVÁ, Miroslava – TOŠNEROVÁ, Marie: *Morová epidemie v českých raně novověkých městech optikou narativních pramenů*. In: Opera Historica, č. 2, roč. 21, 2002, s. 165.

morních, kterak se lidé času toho a před tím pro nakažení povětří chovati mají, aby jeden každý podle své možnosti opatřiti se mohl,⁶ Jana Koppa z Raumenthalu *Knížka o nakažení morním sepsaná skrze Jana Koppa z Raumenthalu*⁷ z roku 1542, Jana Vočehovského *Krátký spis o morové nemoci, která nyní v markrabství moravském a v krajinách okolních panuje*⁸ z roku 1552, Jana Kocína z Kocinétu *Rozmlouvání o moru, v kterémž se tyto dvě otázky vysvětlují: Jestli mor neduh nakažující, a také-li a pokud člověk pobožný před nakažením morním ujíti může*⁹ z roku 1582, Jana Bakovského *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru maje [etc.]*¹⁰ z roku 1582, Heinricha Rantzaua *Regiment zdraví, správa užitečná a obsahující v sobě užitečná potřebná naučení*¹¹ z roku 1587, Adama Trajana *Kratičké vypsání příčin rány morové odkud by pocházela, a jakého lékařství proti ní užívati by se mělo z písem svatých vybrané*¹² z roku 1613, *Narižení a správa kratičká a však užitečná a potřebná*¹³ z roku 1613, Prokopa Poioniuse ve svém spise *Lékařství v čas rány morové, duši tělu užitečné*¹⁴ z roku 1613, Jána Webera *Amuletum. To jest, zpráva krátká a potřebná o moru*¹⁵ z roku 1645, Václava Maxmiliána Ardensbacha z Ardensdorfu *Armamentarium antiloimicum*¹⁶ z roku 1680, Ezechiela Bautschnera *Krátká rada, kterak by se prostý člověk a chudí lidé v čas morové rány chovati měli [etc.]*¹⁷ z roku 1680, Jana Ignáce Dlouhovského z Dlouhé Vsi *Duchovní recipe proti morové ráně [etc.]*¹⁸ z roku 1680 a Jana Františka Polentziho *Krátká však gruntovní správa o naučení o moru [etc.]*¹⁹ z roku 1708.

Literatura k morové problematice je velmi rozsáhlá, zahrnuje historické záznamy, vědecké studie a lékařské výzkumy, které poskytují hluboký pohled do šíření, prevence a léčby této nemoci. V této práci jsem využila především monografii Karla Černého *Mor 1480–1730*.

⁶ ČERNÝ, Jan: *Krátký vejpis o nemocech morních, kterak se lidé času toho a před tím pro nakažení povětří chovati mají aby jeden každý podle své možnosti opatřiti se mohl*. Praha 1582.

⁷ KOPP Z RAUMENTHALU, Jan: *Knížka o nakažení morním sepsaná Jan Koppem z Raumenthalu*. Praha 1542.

⁸ VOČEHOVSKÝ, Jan: *Krátký spis o morové nemoci, která nyní v markrabství moravském a krajinách okolních panuje*. Prostějov 1552.

⁹ KOCÍN Z KOCINÉTU, Jan: *Rozmlouvání o moru, v kterémž se tyto dvě otázky vysvětlují: Jestli mor neduh nakažující, a také-li a pokud člověk pobožný před nakažením morním ujíti může*. Praha 1582.

¹⁰ BAKOVSKÝ, Jan: *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru [etc.]*. Praha 1582.

¹¹ RANTZAU, Heinrich: *Regiment zdraví, správa užitečná a obsahující v sobě užitečná potřebná naučení*. Praha 1587.

¹² TRAJAN, Adam: *Kratičké vypsání příčin rány morové odkud by pocházela, a jakého lékařství proti ní užívati by se mělo z písem svatých vybrané*. Praha 1613.

¹³ *Narižení a správa kratičká a však užitečná a potřebná [etc.]*. Praha 1613.

¹⁴ POEONIUS, Prokop: *Lékařství v čas rány morové*. Praha 1613.

¹⁵ WEBER, Ján: *Amuletum. To jest., zpráva krátká a potřebná o moru*. Levoča 1645.

¹⁶ ARDENSACH, Maxmilián, Václav: *Armamentarium antiloimicum*. Olomouc 1680.

¹⁷ BAUTSCHNER, Ezechiel: *Krátká rada, kterak by se prostý člověka chudí lidé v čas morové rány chovati měli [etc.]*. Olomouc 1680.

¹⁸ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác: *Duchovní recipe proti morové ráně [etc.]*. Praha 1680.

¹⁹ POLENTZI, František: *Krátká však gruntovní správa o naučení o moru [etc.]*. Praha 1708.

Epidemie v lékařských traktátech raného novověku,²⁰ která se věnuje především analýze lékařských traktátů. Zabývá se i hippokratovko–galénovskou humorální teorií a celkovým vývojem v průběhu staletích. Také poskytuje komplexní pohled na problematiku moru a léčby této nemoci v kontextu raně novověké Evropy. Další jeho významná monografie je *Jezuité a mor*,²¹ ve které se dopodrobna tento historik zabývá původem a přenosem nemocí, především se ale zaměřuje na vztah mezi jezuitou a morovými epidemiemi v kontextu jejich misijní činnosti, zdravotnické péče a přístupu k nemocným. Na českém území se také morové tematice věnuje David Tomíček ve své studii *Mor a lékařská literatura pozdního středověku*.²² Druhá studie, která se věnuje protimorovým lékařským spisům 16. století byla *Souvislosti česky psané literatury o moru 16. století*.²³ V neposlední řadě studie od tohoto historika použita v této práci byla studie o prešovském lékárníkovi a významu amuletů v raně novověké společnosti *Amuletum Jána Webera v kontextu česky psané tištěné literatury o moru 16. století*.²⁴

Mezi další významné osobnosti zabývající se do detailu morovými epidemiemi na českém území je český lékař a specialista na historii lékařství Eduard Wondrák se svým dílem *Historie moru v českých zemích*,²⁵ kde se zabývá nejen mapováním epidemií, ale také reakcí místních úřadů na nastalou situaci, včetně karanténních opatření, veřejného zdravotnictví a dalších strategií, které byly implementovány s cílem omezit šíření nemoci.

Tato práce zahrnuje i zahraniční literaturu zaměřenou na problematiku moru, včetně monografie Normana Cantora *Černá smrt a svět, který zrodila*.²⁶ Tato monografie se zabývá morovou ránou, která se odehrála v Anglii a její vliv na tehdejší politiku a společnost. Zaměřuje se na příběhy širokých vrstev obyvatelstva. Toto dílo neukazuje pouze negativní stránky této epidemie, ale i ty pozitivní např. v umění, módě a vědě.

Vývoj lékařství se zabývá britský historik Roy Porter se svým dílem *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History from Antiquity to the Present*.²⁷ Porter podrobně mapuje vývoj lékařských znalostí a praktik od starověkých civilizací, přes středověk a renesanci, až po

²⁰ ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha 2014.

²¹ ČERNÝ, Karel – HAVLÍK, Jiří: *Jezuité a mor*. Praha 2008.

²² TOMÍČEK, David: *Mor a lékařská literatura pozdního středověku*. In: *Theatrum Historiae* 11, 2012, s. 35–46.

²³ TOMÍČEK, David: *Souvislosti česky psané tištěné literatury o moru 16. století*. In: *Listy filologické* 130, 2007, 1-2 s. 43–60.

²⁴ TOMÍČEK, David: *Amuletum Jána Webera v kontextu česky psaných tištěných knížek o moru 16. a 17. století*. In: *Historia Medicinae Slovaca* s. 36–55.

²⁵ WONDRAK, Eduard: *Historie moru v českých zemích*. Praha 2020.

²⁶ CANTOR, Norman: *Po stopách moru a svět, který zrodila*. Praha 2005.

²⁷ PORTER, Roy: *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History from Antiquity to the Present*. New York 1998.

moderní dobu. Monografie představuje významné osobnosti a průkopníky medicíny, jako jsou Galén, Hippokrates, Paracelsus, a další, kteří zásadním způsobem přispěli k rozvoji lékařské vědy. Zaměřuje se na technologické a vědecké inovace, které změnily chápání medicíny, jako jsou objevy v chirurgii, diagnostických metodách a mikrobiologii.

1 Hippokratovsko–galénovská teorie a její vliv na vývoj medicíny

Lidské tělo bylo v raném novověku rozděleno na tři části. První částí byla hlava, kde sídlil rozum a smysly. Druhou částí byl trup, kde bylo srdce, a třetí část se nacházela od třísel až k chodidlům. Ve středověké a z části raně novověké medicíně se lékaři orientovali podle tří hlavních orgánů: srdce, jater a mozku.²⁸ Lékaři také zkoumali cesty, kterými se nákaza dostávala do těla, jednalo se zejména o nos, ústa²⁹ a kůži, která byla pokryta póry a průduchy, umožňující průnik škodlivých látek do organismu.³⁰

Lidské tělo bylo naplněno čtyřmi tělesnými šťávami, podle kterých se zakládala humorální teorie: krev (*sanguis*), žluč (*chole*), černá žluč (*melanchole*) a hlen (*flegma*). Poměr těchto šťáv je u zdravého člověka v rovnováze, přičemž lehká převaha jedné z nich určovala fyzické predispozice člověka.³¹ Jakmile by však došlo k výraznému přebytku jedné z těchto šťáv, tělo bylo náchylné k nemocem spojeným s touto šťávou. Flegmatiky, choleryky, melancholiky a sangviniky nevnímali jako psychické vlastnosti člověka, jako je tomu dnes, ale jako fyzické tělesné stavy, např. černá žluč způsobovala melancholické nemoci.³²

Oproti těmto fyzickým tělesným stavům se medicína a společnost také zajímaly o lidský *spiritus*. Toto slovo pochází ze slova dýchat či vánek. *Spiritus* nebyl hmatatelný, ale i tak se považoval za důležitou součást těla, podobně jako tělesné šťávy. Učení o *spiritus* bylo využíváno do počátku 18. století, kdy ho později nahradily nové medicínské objevy.³³

Podle dobové medicíny tyto tělesné šťávy vznikaly v játrech. Krev vyživovala tělo a z jater se vlévala do pravé srdeční komory. Část krve měla za úkol vyživovat plíce, zatímco další část putovala do levé srdeční komory. Zde se z této krve vytvořil takzvaný *spiritus vitalis*, který se šířil po celém lidském organismu a zásoboval ho životem a přirozeným teplem.³⁴ Vedle tohoto tepla existovalo i teplo nepřirozené, které bylo přímým nepřitelem pro *spiritus*. Po

²⁸ ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730*, s. 110.

²⁹ Tamtéž, s. 111.

³⁰ TOMÍČEK, David: *Mor a lékařská literatura pozdního středověku*. In: *Theatrum historiae*, Pardubice, č. 11 (2012), s. 38.

³¹ DIVIŠOVÁ, Bohdana: *Francouzská nemoc*. Praha 2018, s. 75.

³² ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730*, s. 111.

³³ Tamtéž, s. 111.

³⁴ STORCHOVÁ, Lucie: *Řád přírody, řád společnosti: adaptace melanchtonismu v českých zemích v polovině 16. století*. Dolní Břežany 2021, s. 87.

vníknutí do těla způsobovalo hnilobu, jejímž projevem byla horečka nebo popáleniny.³⁵ V mozku, v místě *rete mirabile*, se *spiritus vitalis* proměňoval na *spiritus animalis*, který zprostředkovával smyslové vnímání, sensorické reakce a motorické fungování těla. *Spiritus naturalis* byl zodpovědný za správné fungování metabolismu a růst organismu. Koncept *spiritus* vycházel původně z galenismu, a v raném novověku byl součástí univerzitní výuky.³⁶

Humorální teorie se také věnuje *sex res non naturales*, tedy „šesti věcem nevrozeným“, které představovaly vzduch (především kvalitu vzduchu, který člověk do svého těla přijímá, včetně čistoty a vlhkosti), strava a nápoje, pohyb a odpočinek, spánek a bdění, vyměšování a retence, emoce a psychická vyrovnanost.³⁷ Člověk potřeboval těchto „šest věcí nevrozených“ k zachování zdraví a svého života. Jakmile by však člověk nedodržel správné užívání *sex res non naturales*, docházelo k přemnožení jedné z čtyř tělesných šťáv, což vedlo k nerovnovážnému smíšení a následně ke vzniku nemoci.³⁸

K propuknutí nemoci u člověka přispívala i spousta dalších vnějších vlivů, např. nepříznivá konstelace nebeských těles, špatné hygienické podmínky nebo „zkažený“ vzduch. Pro obnovení humorální rovnováhy se používaly prostředky, které odstraňovaly přebytečné šťávy z těla, jako projímadla, pocení, pouštění krve a správná životospráva.³⁹ K tomuto účelu sloužil soubor doporučení a praktik na udržení a zlepšení zdraví jednotlivce, nazývaný *regimina sanitatis*, tedy „regiment zdraví“. Regiment zdraví zahrnoval několik klíčových oblastí, které byly považovány za zásadní pro udržení zdraví.⁴⁰ Konkrétní zásady se často lišily podle jednotlivých autorů, ale základní principy zůstávaly podobné.⁴¹

Je také nutné se zmínit o *septem res naturales*, tedy „sedm věcí vrozených“, do kterých patřily základní elementy: země, oheň, voda, vzduch. Tyto prvky byly závislé na svých vlastnostech jako je vlhko, sucho, chladno, teplo. Tyto elementy a jejich vlastnosti spolu úzce souvisely a byly spojovány s ročními obdobími, které měly odpovídat jejich vlastnostem (jaro mělo být vlhké a teplé, zima měla být studená a suchá, léto teplé a suché a podzim studený a vlhký). Jakmile došlo k porušení přirozeného běhu roku, znamenalo to pro tehdejšího člověka

³⁵ ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730*, s. 113.

³⁶ STROCHOVÁ, Lucie: *Řád přírody, řád společnosti*, s. 87.

³⁷ ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730*, s. 113.

³⁸ DIVIŠOVÁ, Bohdana: *Francouzská nemoc*, s. 75.

³⁹ Tamtéž, s. 76.

⁴⁰ TOMÍČEK, David: *Souvislosti česky psané tištěné literatury o moru 16. století*. In: *Listy filologické*, vyd. 130, č. 1 (2007), s. 46.

⁴¹ ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730*, s. 114.

špatné znamení. To narušovalo kvalitu vlhkosti vzduchu, což mohlo vést k šíření nemocí, včetně moru.⁴²

Odchylkou od humorální teorie byla větev paracelsiánů, inspirovaná švýcarským lékařem Paracelsem (1493–1541). Paracelsus přinesl v 16. století významné změny do lékařské teorie a praxe, které položily základy moderního lékařství. Tento lékař a jeho následovníci ostře kritizovali tradiční medicínu založenou na učení řeckého lékaře Galéna. Největším odklonem Paracelsova učení bylo zavedení chemických látek do léčebné praxe, jelikož věřil, že nemoci jsou způsobeny specifickými chemickými změnami v těle. Paracelsus zformuloval teorii *tria prima*, tedy teorii o „třech základních substancích“ – síry, rtuti a soli, které považoval za základní složky všeho hmotného, chápané spíše jako principy než jako materiální substance. Sůl představovala pevnost nebo konzistenci, síra hořlavost nebo zápalnost a rtuť prchavost nebo těkavost. Paracelsus zavedl do léčiv i některé kovy a minerály, např. rtuť byla používána k léčbě syfilidy.⁴³ Zdůrazňoval, že lékaři by měli nejen studovat knihy, ale také získávat praktické zkušenosti prostřednictvím pozorování a experimentů. Dále představil novou teorii nemocí, která se zaměřovala na vnější příčiny nemocí, jako jsou toxiny, infekce a nezdravé prostředí, spíše než na rovnováhu tělesných šťáv. Paracelsovy názory byly často odmítány a kritizovány tehdejší společností, nicméně jeho názory a inovace měly dlouhodobý vliv na vývoj lékařské vědy.⁴⁴

Mezi další významné lékaře můžeme zařadit Joana Baptistu von Helmonta (1579–1644), který kritizoval učení Paracelsa, ačkoli přejímal některé jeho teorie. Helmont se zaměřil na *archaues*, což se překládá jako „správce“, umístěného v oblasti hrudi a srdce. Tento „správce“ měl být jakousi životní silou, která řídila celé tělo a byla do něj vložena Bohem. Dále se Helmont zajímal o otázku vzniku života a spontánní generace. Předpokládal existenci „semene“ jako neviditelného principu, který je zodpovědný za vznik a růst organismu. Svými laboratorními výzkumy dal lékařské chemii nový impuls, přičemž si nadále udržoval křesťanskou duchovní vizi.⁴⁵

Další lékař, který výrazně přispěl k novým základům lékařské vědy demonstrací krevního oběhu, se jmenoval William Harvey. Především model krevního oběhu byl řízen galénovskou metodou až do počátku 17. století. V tradiční galénské fyziologii existovaly dva

⁴² Tamtéž, s. 116.

⁴³ PORTER, Roy: *The greatest benefit to mankind*, s. 203.

⁴⁴ Tamtéž, s. 204–205.

⁴⁵ ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730*, s. 126–127.

typy krve, žilní a tepenná, s odlišnými účinky a funkcemi spojenými se třemi hlavními tělesnými centry – srdcem, játry a mozem. Tepenná krev obsahovala *pneuma* a krev, zatímco žilní krev byla vnímána jako ta, která cirkuluje do všech částí těla, spotřebovává se a vrací zpět do srdce.⁴⁶ V roce 1628 William Harvey publikoval své dílo *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* (Anatomická esej o pohybu srdce a krve u zvířat).⁴⁷ Harvey v tomto lékařském spise dokázal, že krev musí neustále proudit v oběhu, jinak by tepny a tělo byly pod tlakem a zanedlouho explodovaly.⁴⁸

⁴⁶ PORTER, Roy: *The Greatest Benefit to Mankind*, s. 211.

⁴⁷ ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730*, s. 131.

⁴⁸ PORTER, Roy: *The Greatest Benefit to Mankind*, s. 214.

2 Definice a šíření moru

Ve středověku a v raném novověku nelze s jistotou označit lékařské diagnostické metody za přesné, tudíž docházelo k častým chybám a záměnám za jiné dobové nemoci s podobnými příznaky.⁴⁹ Ve 21. století lze s jistotou říct, že ne všechny choroby považované za mor jím opravdu byly, jelikož dnes jsou již známy podmínky pro vznik a šíření moru.⁵⁰ V dnešní době víme, že mor bylo infekční onemocnění přenášené krysí blechou, jejímž nositelem mohli být hlodavci všeho druhu, především však krysy.⁵¹

Toto infekční onemocnění je způsobené mikroben *Yersinia pestis*, která byla pojmenována po svém objeviteli Švýcaru Alexandru Yersinovi.⁵² *Yersinia pestis* je gramnegativní tyčinka, která je schopná růst v rozmezí teplot od 0–40 °C, tudíž je kultivačně nenáročná a může se šířit i za nevhodných podmínek.⁵³ Při vniknutí bakterie do těla vzniká v tomto místě hemoragická pustula (puchýř naplněný krví), která putuje do svodných lymfatických uzlin a zvětšuje je. Toto zvětšení způsobuje vznik bubonů nebo dýmějů, proto se tato forma moru jmenuje bubonická či dýmějová.⁵⁴ V některých případech může docházet k rozvinutí septické formy nemoci, kdy bakterie putuje přes lymfatické uzliny až do krve a krevního oběhu, tato forma moru je velice nebezpečná a ve většině případů smrtelná. Poslední forma moru je plicní mor, kdy k nákaze dochází kapénkovou infekcí yersinií od jiného nakaženého plicní formou, v některých případech se jedná o komplikaci bubonické formy. Plicní forma se projevuje jako agresivní pneumonie, tato forma nemoci je smrtelná do tří dnů od vypuknutí prvních příznaků.⁵⁵

Tato bakterie sama o sobě do těla nepronikne, jelikož se nešíří vzduchem kromě ojedinělých případů plicního moru, proto potřebuje vhodného přenašeče, který ji pomůže. Tímto nosičem se stává blecha, v mnoha případech krysí blecha s názvem *Xenopsylla cheopis*, která se snaží sát krev ze svého hostitele, a přitom část svého obsahu trávicího traktu vyvrhne do rány své oběti, kde se do rány dostávají již zmíněné Yersinie.⁵⁶ Krysy (*Rattus rattus*) jsou pro tuto nemoc ideálním přenašečem, jelikož žijí v bezprostřední blízkosti lidí. Nemoc se

⁴⁹ WONDRAK, Eduard: *Historie moru*, s. 9.

⁵⁰ Tamtéž, s. 13.

⁵¹ CANTOR, Norman: *Po stopách moru*, s. 17.

⁵² ČERNÝ, Karel – HAVLÍK, Jiří M.: *Jezuité a mor*, s. 9.

⁵³ HARYCH, J., ŠTÍCHA, R a kol.: *Lékařská mikrobiologie repertorium*, s. 159.

⁵⁴ ČERNÝ, Karel – HAVLÍK, Jiří M.: *Jezuité a mor*, s. 9.

⁵⁵ HARYCH, J., ŠTÍCHA, R a kol.: *Lékařská mikrobiologie repertorium*, s. 160.

⁵⁶ ČERNÝ, Karel – HAVLÍK, Jiří M.: *Jezuité a mor*, s. 9.

vyznačuje skvrnami na kůži, otoky mízních uzlin, horečky a vysokou úmrtností.⁵⁷ Podle poznatků z dnešní doby jsou tři stádia nemoci moru. Při prvním stádiu je nemoc velmi podobná chřipce, kdy nemocný trpí vysokou horečkou. Ve druhém stádiu vznikají černé velmi bolestivé zduřeniny, tedy bubony v lymfatických uzlinách, ve většině případů se jedná o podpaží a třísla. V kritických případech toto stádium doprovází i zimnice, průjmy a zvracení. Třetím a posledním stádiem je plicní mor, který je nevléčitelný i s dnešními prostředky, úmrtnost je skoro stoprocentní.⁵⁸

Mor měl v minulosti vysokou úmrtnost, jenom ve 14. století na mor zemřelo v Evropě okolo dvaceti milionů lidí, v Čechách osm set tisíc a při poslední epidemii moru v Českých zemích 1713–1715 zemřelo jenom v Praze dvanáct tisíc lidí z celkového počtu obyvatel čtyřiceti tisíc.⁵⁹ Strach z moru v Evropě přetrvával po čtyři století od 1348–1720. Tato nemoc měla své kořeny již od 6. do 8. století, podle vědců se epidemie pravidelně opakovaly, a každých devět až dvanáct let nabíraly na síle. Od 9. století morová nemoc ustala bez zjevné příčiny a opět se objevila v roce 1346 na území u Azovského moře. V roce 1347 pronikla tato nemoc do Evropy přes tehdejší Konstantinopol. Epidemie z let 1348–1351 byla pro Evropu nejsilnější a nejničivější ze všech morových epidemií v následujících století.⁶⁰

Po zbytek 14.–16. století se mor objevoval v západní Evropě každoročně. V 16. století se mor opakoval velmi pravidelně v letech 1520, 1521, 1529, 1542, 1551, 1558, 1562, 1571, 1572. Nejednalo se však o postihnutí celé země, ale spíše lokálně.⁶¹ Mor postihoval v 16. a 17. století celou Evropu a po roce 1721 se v západní Evropě již neobjevil.⁶² V 17. století zřídka kdy docházelo k záměnám moru s jinými nemocemi, také už bylo zřejmé, že mor je nemoc nakažlivá, ale stále se v této době nevěděly pravé příčiny. Také záznamy z matrik v této době nabývaly na přesnosti, proto jsou skoro přesné údaje o postupu moru v době pobělohorské.⁶³ Po skončení třicetileté války, se intervaly epidemií prodlužovaly, pravděpodobně díky zkvalitnění hygienických standardů ve městech.⁶⁴ V Praze během epidemie z let 1679–1680 zemřelo šest až sedm tisíc obětí, nejničivěji tato epidemie postihla pražské židovské ghetto,

⁵⁷ Tamtéž, s. 10–11.

⁵⁸ CANTOR, Norman: *Po stopách moru*, s. 18.

⁵⁹ WONDRÁK, Eduard: *Historie moru*, s. 9.

⁶⁰ DELUMEAU, Jean: *Strach na západe*, s. 122.

⁶¹ WONDRÁK, Eduard: *Historie moru*, s. 41.

⁶² DELUMEAU, Jean: *Strach na západe*, s. 123.

⁶³ WONDRÁK, Eduard: *Historie moru*, s. 57.

⁶⁴ SVOBODA, Jiří: *Historie morových epidemií, souvisí morové epidemie s klimatem?* In: *Vesmír* 74, 496, 1995/9. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/1995/cislo-9/historie-morovych-epidemii.html> [cit. 22. 5. 2024].

jehož obyvatelé se museli přestěhovat do Libně. Epidemie z let 1679–1680 byla nejničivější v letních měsících a ustoupila až s příchodem zimy.⁶⁵

⁶⁵ WONDŘÁK, Eduard: *Historie moru*, s. 62.

3 Autoři, kteří se věnovali protimorové tematice v letech 1542–1708

3.1. Jan Černý

Jan Černý se narodil někdy mezi léty 1455–1457 do rodiny vyznávající kališnictví. Studoval na artistické fakultě pražské univerzity a pobýval na Rečkově koleji, kde měl možnost bydlet díky podpoře pro studenty českého původu a podobojí.⁶⁶ Roku 1479 úspěšně složil bakalářskou zkoušku. Po získání titulu bakaláře se věnoval studiu medicíny, během kterého si osvojil teoretické znalosti medicíny. Ačkoli nedokončil magisterské studium na lékařské fakultě, získal přístup k zápiskům z učebního materiálu pro první ročníky medicínského studia, což mu pomohlo prohloubit své znalosti a dále se vzdělávat.⁶⁷

V roce 1480 se Jan Černý usadil v Litomyšli⁶⁸, kde pravděpodobně následoval svého bratra Lukáše Pražského. Lukáš Pražský se zde přestěhoval po dokončení bakalářského studia na pražské univerzitě a připojil se k Jednotě bratrské. Jan Černý následoval jeho příkladu a usadil se zde jako lékař. I přesto že neměl titul graduovaného lékaře, během několika měsíců si vybudoval dobrou pověst. Navštěvovali ho významní lidé i z dalekého okolí, včetně budoucího olomouckého probošta Augustina Käsénbrota a Johanky z Libic, manželky Viléma z Pernštejna. Úspěšným vyléčením Johanky si získal věhlas a potřebnou ochranu, kterou potřeboval pro své působení v Jednotě. Nakonec se i Jan Černý stal duchovním Jednoty bratrské.⁶⁹

Motivací pro sepsání svého protimorvého spisu *Spis o nemocech morniech, kterak se mají lidé chovati před tím i po tom času*⁷⁰ byly nedostatečné medicínské prostředky a personál. Chtěl poskytnout lidem praktické rady, jak se chránit a léčit před touto nemocí. Jeho motivací pro sepsání spisu mohl být i náboženský zápal a touha pomoci lidem v této obtížné době. Spis byl určen všem sociálním vrstvám, jelikož byl napsán česky a recepty měly širokou škálu dostupnosti ingrediencí. První vydání vyšlo roku 1507 u Pavla z Meziříčí, v reakci na opětovné šíření moru v českých zemích.⁷¹ Později byl tento spis vydán také pod názvem *Krátký vejpis o*

⁶⁶ GELLNER, Gustav: *Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellonské*. Praha 1935, s. 6–8.

⁶⁷ Tamtéž, s. 55.

⁶⁸ Tamtéž, s. 13.

⁶⁹ Tamtéž, s. 57.

⁷⁰ ČERNÝ, Jan: *Spis o nemocech morniech, kterak se mají lidé chovati před tím i po tom času*. Litomyšl 1507.

⁷¹ GELLNER, Gustav: *Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellonské*. Praha 1935, s. 58.

*nemocech morních, kterak se lidé času toho a před tím pro nakažení povětří chovati mají, aby jeden každý podle své možnosti opatřiti se mohl*⁷², toto dílo bylo šestým výtiskem u Jiřího Černého z roku 1582.⁷³ Obliba tohoto díla pravděpodobně tkvěla v jednoduchosti jazyka, napsání v češtině a českých receptů, stejně jako uspořádaném obsahu, což umožnilo širokou dostupnost a jednoduchost pochopení u čtenáře.⁷⁴

Jan Černý byl také mistrem svých dvou učenců Petra z Třebeska a Jana Berky z Chocně.⁷⁵ Jan Berka byl v této době velmi významným lékařem a později se stal i rektorem pražské artistické fakulty. Ke konci svého života sepsal Jan Černý své nejzásadnější dílo *Knieha lékařská, kteráž slove herbář aneb zelinář*⁷⁶, které vyšlo v Norimberku roku 1517.⁷⁷ Po napsání tohoto lékařského spisu je o životě Jana Černého známo jen málo. Detaily o jeho úmrtí nejsou známé, ale předpokládá se, že zemřel mezi léty 1521–1530.⁷⁸

3.2. Jan Kopp z Raumenthalu

Jan Kopp z Raumenthalu se narodil kolem roku 1487 a ve svém spise *Gruntovní a dokonalý regiment neb zpráva jak jeden každý člověk ve všech věcech zdraví své opatrovati má*⁷⁹ uvádí, že pobýval u Landsperka v Německu. Studoval svobodná umění ve Frajburku, a poté přešel na studium medicíny ve Vídni. Po absolvování lékařského studia byl promován na doktora a v roce 1520 začal svoji lékařskou praxi v Jáchymově.⁸⁰

V roce 1528 byl Jan Kopp povolán do Prahy ke dvoru jako královský lékař, a během svého pobytu v Praze si zde zařídil lékárnu. Brzy poté byl povýšen do řádu rytířského s přídomkem z Raumenthalu. V této době napsal spis *Regiment zdraví*, který se rozhodl vydat v češtině.⁸¹ Tento spis se snažil prezentovat populárním způsobem a s výrazným astrologickým zaměřením byl vydán na Koppovy náklady a tiskem Jana Hada v Praze roku 1536. Avšak dílo sklídilo velkou kritiku, kvůli pasážím týkající se hygieny pohlavního života a otázek s přenosem franské

⁷² ČERNÝ, Jan: *Krátký vejpis o nemocech morních, [etc.]*. Praha, 1582.

⁷³ GELLNER, Gustav: *Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellonské*. Praha 1935, s. 69–70.

⁷⁴ Tamtéž, s. 73.

⁷⁵ Tamtéž, s. 61.

⁷⁶ ČERNÝ, Jan: *Knieha lékařská, kteráž slove hernář aneb zelinář*. Norimberk 1517.

⁷⁷ GELLNER, Gustav: *Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellonské*. Praha 1935, s. 60.

⁷⁸ Tamtéž, s. 54.

⁷⁹ KOPP z RAUMENTHALU, Jan: *Gruntovní a dokonalý regiment neb zpráva jak jeden každý člověk ve všech věcech zdraví své opatrovati má*. Praha 1536.

⁸⁰ GELLNER, Gustav: *Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellonské*. Praha 1935, s. 138.

⁸¹ Tamtéž, s. 140.

nemoci, což spíše vyvolávalo pohoršení a urážení dobového mravního citění.⁸² Roku 1542 sepsal Kopp spis *Knížka o nakažení morním sepsaná skrze Jana Koppa z Raumenthalu*.⁸³

Jeho manželce Anně se narodil syn roku 1544 v Praze za přítomnosti bratrského kněze Jana Černého, který později zastával úřad biskupa Jednoty bratrské. Tento fakt naznačuje, že i Jan Kopp byl příslušníkem Jednoty. Roku 1549, když bylo Janovi Koppovi již šedesát tři let, musel opustit Čechy, jelikož Ferdinand vykázal příslušníky Jednoty ze země. Jan Kopp z Raumenthalu se poté přestěhoval do Švédska.⁸⁴

3.3. Jan Vočehovský

O autorovi spisu *Krátký spis o morové nemoci, která nyní v markrabství moravském a v krajinách okolních panuje*⁸⁵ není k dispozici mnoho informací, a proto můžeme pouze odvozovat jeho identitu z tohoto spisu. Pravděpodobně se jednalo o studenta pražské univerzity, avšak nelze s jistotou určit, zda studoval na artistické nebo lékařské fakultě. Je možné, že podobně jako Jan Černý, získal titul na artistické fakultě a studoval z učebnic určených pro studenty medicíny. Nicméně je zřejmé, že tento autor je vzdělaný člověk, který rozumí latinským receptům, jež uvádí ve svém spise jako důkaz.⁸⁶

V předmluvě „Ke čtenáři“ nazval „barbíře“, ševce a další podobné profese jako „doktorů neumělých“, což naznačuje, že sám má titul doktora a označuje se jako „*Jan Vočehovský, doktor a lékař vaších opatrností*“.⁸⁷ Spis je věnován váženým pánům ze Znojma, což naznačuje, že v době napsání spisu pobýval Vočehovský ve Znojmě kolem roku 1552. Napsání tohoto spisu bral jako svou povinnost vůči svému městu a Markrabství moravskému, aby lidé věděli, jak se chránit před touto nemocí, a aby nemocní znali způsoby, jak si pomoci. Rozhodl se napsat tento spis na podnět dvou let trvající epidemie moru, která naznačovala, že se bude v následujících letech stále zhoršovat.⁸⁸

⁸² Tamtéž, s. 141.

⁸³ KOPP z RAUMENTHALU, Jan: *Knížka o nakažení morním sepsaná Jan Koppem z Raumenthalu*. Praha 1542.

⁸⁴ GELLNER, Gustav: *Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellonské*. Praha 1935, s. 145.

⁸⁵ VOČEHOVSKÝ, Jan: *Krátký spis o morové nemoci, která nyní v markrabství moravském a krajinách okolních panuje*. Prostějov 1552.

⁸⁶ Tamtéž, nestr.

⁸⁷ Tamtéž, kapitola ke čtenáři, nestr.

⁸⁸ Tamtéž, předmluva, nestr.

3.4. Jan Kocín z Kocínětu

Spis *Rozmlouvání o moru, v kterémž se tyto dvě otázky vysvětlují: Jestli mor neduh nakažující, a také-li a pokud člověk pobožný před nakažením morním ujíti může*⁸⁹, který byl vydán v roce 1582 Danielem Adam z Veleslavína v Praze, vznikl na podnět přátel Jana Kocína. Ti žádali Kocína, aby vydal česky psané dílo s protimorovou tematikou. I když je spis napsán v češtině, obsahuje latinský citát „*cito, longe, tarde*,”⁹⁰ který v překladu znamená „*brzo vyjdi, daleko ujed', pozdě se navrať*.”⁹¹ Tento citát odráží charakter spisu a naznačuje jeho povahu.⁹²

Narodil se 14. února 1543 ve městě Písek. Roku 1560 započal Jan Kocín své studium na artistické fakultě v Praze a úspěšně ho dokončil roku 1562. Po ukončení studia se stal učitelem a věnoval se i dalšímu vzdělávání. Navštěvoval přednášky historika Prokopa Lupáče z Hlavačova, kde se seznámil s Danielem Adamem Pražským, později známým jako Adamem Danielem z Veleslavína. Jan Kocín se poté vydal za dalším studiem do Špýru, Frankfurtu nad Mohanem, Štrasburku a kolem roku 1577 v Padově získal právnické vzdělání. Jeho studia byla podpořena českou šlechtou a pražskou obcí.⁹³

Po návratu do Prahy se Jan Kocín nejprve stal písařem Malého Města pražského a později zastával úřad předního písaře. Díky svému intelektuálnímu přínosu a spolupráci s dalšími českými humanisty jako byli Daniel Adam z Veleslavína a Vít Flavín z Rottendorfu, se Jan Kocín stal významnou osobností českého sociálního a literárního života. Pro Veleslavínskou tiskárnu překládal raně křesťanská díla, také politické a náboženské texty.⁹⁴

Jeho nejznámější česky psanou knihou kterou vydal, byla „*Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*”⁹⁵ z roku 1585, věnována jeho manželce. Jan Kocín z Kocínětu zemřel v Praze 26. března 1610 a je pohřben na hřbitově u chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně.⁹⁶

⁸⁹ KOCÍN Z KOCINĚTU, Jan: *Rozmlouvání o moru, v kterémž se tyto dvě otázky vysvětlují: Jestli mor neduh nakažující, a také-li a pokud člověk pobožný před nakažením morním ujíti může*. Praha 1582.

⁹⁰ Tamtéž, nestr.

⁹¹ Tamtéž, nestr.

⁹² Tamtéž, předmluva nestr.

⁹³ *Kocín z Kocínětu Jan*. In: *Čtení z písku* Webové sídlo. Dostupné z: https://www.ctenizpisku.cz/cteni_autori/kocin-z-kocinetu-jan/ [cit. 10. 5. 2024].

⁹⁴ Tamtéž

⁹⁵ KOCÍN Z KOCINĚTU, Jan: *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*. Praha 1585.

⁹⁶ ŠOLC, Martin: *Bývalý „profesní dům“ Tovaryštva Ježíšova na Malostranském náměstí, dnešní budova Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy*. In: *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, 47 (2002), s. 3, s. 243–250.

3.5. Jan Bakovský

O tomto autorovi nemáme mnoho informací, a proto bude nutné vycházet pouze z jeho jediného díla *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru maje [etc]*⁹⁷ z roku 1582. Z tohoto spisu lze usoudit, že se jednalo o nekatolického kněze žijícího v Bakově, což naznačuje, že autorův zájem byl zaměřen především na náboženskou sféru, kde věřil v bezmeznou moc boží. To že se jednalo o nekatolického kněze lze odvodit z předmluvy, neboť Bakovský píše: „*Některé učení pohanské od mnohých do církve otevřenými vraty se uvozuje.*“⁹⁸ Autor se ve svém díle snažil zdůraznit hodnoty starších společenských zvyklostí bez nutnosti pokroku či lékařské pomoci a usiloval o zachování morálních zásad. Také se autor snaží v průběhu celého spisu dokázat svoji vzdělanost, ve spise hovoří o své znalosti latiny, starého zákona a lékařství. Také se zmiňuje o svém studentském životě, který však musel opustit kvůli zajištění zděděného majetku.⁹⁹

3.6. Heinrich Rantzau

Heinrich Rantzau se narodil roku 1526 ve Steinburgu v období reformace jako nejstarší syn Johana Rantzau, generála, který v roce 1536 pomohl vyhrát dánskou občanskou válku a dosadil krále Kristiána III. na trůn, čímž zajistil dánskou reformaci. Rantzau studoval na univerzitě ve Wittenbergu a následně sloužil na císařském dvoře Karla V., kde se seznámil s diplomacií a konflikty v Evropě během reformace a protireformace.¹⁰⁰

Humanistické vzdělání získané na univerzitě, mělo vliv i na jeho politickou kariéru. Po smrti otce roku 1565 se Rantzau začal aktivně věnovat literární činnosti, a během následujících třiceti let se tato činnost rozrostla do rozsáhlé produkce knih a tisku.¹⁰¹ Mezi kterými patří *Regiment zdraví, správa užitečná a obsahující v sobě užitečná potřebná naučení*,¹⁰² vydaný roku 1587 v českém překladu. Tento spis byla příručka nebo návod, jak si udržet a posílit zdraví. V tomto spise se nachází prvky medicínské nauky, ale především se jednalo o Rantzauovu vlastní zkušenost, kterou se prostřednictvím Regimentu zdraví snažil rozšířit mezi další.¹⁰³

⁹⁷ BAKOVSKÝ, Jan: *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru [etc.]*. Praha 1582.

⁹⁸ Tamtéž, nestr.

⁹⁹ Tamtéž, nestr.

¹⁰⁰ *Heinrich Rantzau (1526–1598)* In: Muzeum hrabství Rantzau Webové sídlo. Dostupné z: <https://www.museum-grafschafft-rantzau.de/das-geld-der-grafen/heinrich-rantzau> [cit. 10. 5. 2024].

¹⁰¹ Tamtéž

¹⁰² RANTZAU, Heinrich: *Regiment zdraví, správa užitečná a obsahující v sobě užitečná potřebná naučení*. Praha 1587.

¹⁰³ STROCHOVÁ, Lucie: *Řád přírody, řád společnosti*, s. 320.

3.7. Adam Trajan Benešovský

Adam Trajan se narodil roku 1586 v Benešově. Později nastoupil na pražskou univerzitu, kde vystudoval teologii a roku 1609 získal titul bakaláře. Po absolvování studia působil jako kněz ve Vimperku a po bitvě na Bílé hoře odešel do exilu na Slovensko. Určitý čas pobýval v Žilině, Trenčíně a Šoproni, ale usadil se až v Drahovcích, kde se stal správcem protestantské fary.¹⁰⁴ O životě tohoto autora není známo mnoho informací, tudíž lze čerpat pouze z jeho spisů, které letmo prozrazují životopisné informace.¹⁰⁵

Adam Trajan se zabýval širokým spektrem témat ve svých dílech, včetně autobiografických, náboženských, historických a oslavných básní. Kromě protimorového spisu *Kratičké vypsání příčin rány morové odkud by pocházela, a jakého lékařství proti ní užívati by se mělo z písem svatých vybrané*¹⁰⁶ z roku 1613 napsal také své nejznámější dílo *Saluberrmae Pistienses Thermae*,¹⁰⁷ které vydal roku 1642 v Trenčíně. Tato báseň má významnou historickou hodnotu, neboť obsahuje mnoho faktografických údajů o osídlení a přírodě Piešťan.¹⁰⁸

3.8. Prokop Poeonius

Prokop Poeonius se narodil ve Světnově kolem roku 1581. Později působil jako profesor a kvestor lékařské fakulty pražské univerzity. V roce 1613 byla Praha zasažena morovou epidemií, což podnítilo Prokopa Poeonie k napsání protimorového spisu s názvem¹⁰⁹ *Lékařství v čas rány morové, duši tělu užitečné*.¹¹⁰ Celý spis je zaměřen na otázku úniku z místa nákazy a sám Poeonius byl velkým odpůrcem útěku, protože věřil, že božímu trestu se nelze tímto způsobem vyhnout a jediným správným řešením byla cesta duchovní.¹¹¹ Toto dílo vyšlo po smrti autora, jelikož téhož roku sám morem onemocněl.¹¹²

¹⁰⁴ Trajan – Benešovský Adam (1586–1650) In: Piešťanské informační centrum Webové sídlo. Dostupné z: https://www.pic-piestany.sk/o-meste/vyznamne-osobnosti/detaily/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=0102334 [cit. 10. 5. 2024].

¹⁰⁵ TRAJAN, Adam: *Kratičké vypsání příčin rány morové odkud by pocházela, a jakého lékařství proti ní užívati by se mělo z písem svatých vybrané*. Praha 1613, nestr.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ TRAJAN, Adam: *Saluberrmae Pistienses Thermae*. Trenčín 1642.

¹⁰⁸ Trajan – Benešovský Adam (1586–1650) In: Piešťanské informační centrum Webové sídlo. Dostupné z: https://www.pic-piestany.sk/o-meste/vyznamne-osobnosti/detaily/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=0102334 [cit. 10. 5. 2024].

¹⁰⁹ .Světnov. In: Subregion Velké Dářko Webové sídlo Dostupné z: <https://velke-darko.skrdlovice.cz/svetnov/ms-1005> [cit. 10. 5. 2024].

¹¹⁰ POEONIUS, Prokop: *Lékařství v čas rány morové*. Praha 1613.

¹¹¹ Tamtéž, s. 21.

¹¹² .Světnov. In: Subregion Velké Dářko Webové sídlo Dostupné z: <https://velke-darko.skrdlovice.cz/svetnov/ms-1005> [cit. 10. 5. 2024].

3.9. *Nariadení a správa kratičká a však užitečná a potřebná.*¹¹³

Spis byl sepsán neznámým autorem, tudíž informace o autorovi budou převzaté pouze z tohoto jediného díla. Spis byl vydán roku 1613 u tiskaře Jonaty Bohutského z Hranic. Autor píše tento spis na popud moru, který zuřil v Praze téhož roku. Tento spis je věnován lidem, kteří nemohou odejít z ohniska nákazy, autor se snaží se předejít šíření nemoci poskytnutím rad, jak se zachovat v této situaci.¹¹⁴

V předmluvě spisu autor popisuje tři cesty, kterými by se měl člověk v místě ohrožení nemocí řídit. První cesta je teologická. Vyzývá ke zpovědi hříchů a činění pokání. Druhá cesta je politická, zdůrazňuje potřebu hygienických opatření nařízených městy. Poslední cesta je fyzická, tj. lékařská a zdůrazňuje potřebu využití lékařských prostředků, které jsou nástrojem boje s nemocí, a které jsou podle autora stvořeny Bohem. Ze spisu je zřejmé, že se nejedná o lékařský spis, neboť neobsahuje detailně recepty ani vysvětlení lékařských nebo latinských termínů. Čtenář je často odkazován do lékárny pro tyto potřebné přípravky. Zároveň tento spis není ani teologickým spisem kvůli svému obsahu.¹¹⁵

3.10. Ján Weber

Ján Weber byl prešovský lékárník a politik, který se poměrně v krátkém čase stal oblíbeným a uznávaným občanem tohoto města. Aktivně se podílel na chodu města a pracoval i na městském magistrátu. Roku 1645 napsal své nejznámější dílo *Amuletum. To jest, zpráva krátká a potřebná o moru.*¹¹⁶ Tento spis se zabývá především prevencí morové nemoci a zaměřuje se na Weberovy zkušenosti jako lékárníka, různé léčebné metody a přípravy léčiv.¹¹⁷ Dílo bylo původně psané ve slovenštině, ale díky jeho popularitě bylo překládáno i do maďarštiny a němčiny.

Tento spis odstartoval Weberovu politickou kariéru, po jeho dopsání se stal členem městské rady a v roce 1661 byl jmenován prešovským rychtářem.¹¹⁸ Doba, ve které Weber žil, byla ovlivněna silnými reformačními a protireformačními hnutími a také proti habsburské

¹¹³ *Nariadení a správa kratičká a však užitečná a potřebná [etc.].* Praha 1613.

¹¹⁴ Tamtéž, nestr.

¹¹⁵ Tamtéž, nestr.

¹¹⁶ WEBER, Ján: *Amuletum. To jest., zpráva krátká a potřebná o moru.* Levoča 1645.

¹¹⁷ STAVIARSKY, Štefan: *Prešovský richtár, lékárník a sposovateľ Ján Weber.* In: Korzár. Dostupné z: [Prešovský richtár, lékárník a spisovateľ Ján Weber - Korzár SME](#) [cit. 10. 5. 2024].

¹¹⁸ TOMÍČEK, David: *Amuletum Jána Webera v kontextu česky psaných tištěných knížek o moru 16. a 17. století.* *Historia Medicinæ Slovaca* s. 36–55.

nálady ovlivňovaly místní šlechtu a vyvolávaly ve městě nepokoje. Ján Weber se stal za svého života významným představitelem reformačního hnutí v Prešově.¹¹⁹

3.11. Václav Maxmilián Ardensbach z Ardensdorfu

Václav Maxmilián Ardensbach z Ardensdorfu se roku 1677 stal přísežným lékařem olomouckého kraje.¹²⁰ Jeho spis *Armamentarium antiloimicum*¹²¹ z roku 1680 reagoval na morovou epidemii v letech 1679–1680. Primární cílovou skupinou tohoto autora byla střední městská vrstva obyvatelstva. Tento spis byl psán v českém jazyce s latinskými recepty, určenými především pro zkušené lékárníky.¹²²

Ve svém díle Ardensbach věnoval svou pozornost různým váženým pánům, mezi nimiž byl kníže Karel z Liechtensteina, olomoucký biskup, což svědčí o katolickém vyznání tohoto lékaře.¹²³ Karel z Liechtensteina se zasloužil o rozsáhlou rekatolizaci po bitvě na Bílé hoře, aktivně se podílel na obnově kostelů a zřizování nových farností.¹²⁴

3.12. Ezechiel Bautschner

Ezechiel Bautschner pravděpodobně pocházel z olomouckého rodu Bautschnerů. Zatímco o tomto lékaři nemáme mnoho informací, je jisté, že byl vystudovaným doktorem lékařství.¹²⁵ V jeho spisu *Krátká rada, kterak by se prostý člověk a chudí lidé v čas morové rány chovati měli [etc.]*¹²⁶ z roku 1680 zdůrazňuje, že toto dílo je především zaměřeno pro chudší vrstvy obyvatelstva, které si nemohou z určitých důvodů dovolit lékařskou péči. Tento spis měl sloužit jako praktický průvodce v nepříznivých situacích, aby pomohl chudým pečovat o sebe a své blízké v případě nákazy morovou ranou. Bautschner byl svědkem morových epidemií ve Francii a Španělsku a chtěl tímto spisem sdílet své zkušenosti, které získal během své kariéry

¹¹⁹ STAVIARSKÝ, Štefan: *Prešovský richtár, lékárník a sposovateľ Ján Weber*. In: Korzár. Dostupné z: [Prešovský richtár, lékárník a spisovateľ Ján Weber - Korzár SME](#) [cit. 10. 5. 2024].

¹²⁰ PUMPRLA, Václav: *Knihopisní autoři podle působnosti v teritoriu současného olomouckého kraje*. s. 233. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 15. konference Olomouc 2006*.

¹²¹ ARDENSBACH, Maxmilián, Václav: *Armamentarium antiloimicum*. Olomouc 1680.

¹²² Tamtéž

¹²³ Tamtéž, předmluva nestr.

¹²⁴ *Karel (II.), hrabě z Lichtensteinu–Castelcornalna*. In: Arcibiskupství olomoucké Webové sídlo. Dostupné z: <https://www.ado.cz/arcidieceze/historie/posloupnost-biskupu/karel-ii-hrabe-z-lichtensteinu-castelcornal/> [cit. 10. 5. 2024].

¹²⁵ PUMPRLA, Václav: *Knihopisní autoři podle působnosti v teritoriu současného olomouckého kraje*. s. 233–235. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 15. konference Olomouc 2006*.

¹²⁶ BAUTSCHNER, Ezechiel: *Krátká rada, kterak by se prostý člověk a chudí lidé v čas morové rány chovati měli [etc.]*. Olomouc 1680.

lékaře.¹²⁷ Je pravděpodobné, že se Bautschner do těchto zemí jako doprovod císařovny Marie, manželky Maxmiliána II., které sloužil jako tělesný lékař.¹²⁸

3.13. Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi

Jan Ignác Dlouhoveský pocházel ze šlechtické rodiny rytíře Jindřicha Dlouhoveského a narodil se roku 1638. Věnoval se studiu teologie v Jezuitském konviktu ve Starém Městě pražském u svatého Bartoloměje. Po dokončení bakalářského studia byl vysvěcen na kněze a působil jako děkan v Havlíčkově Brodě, následně se stal kanovníkem ve Staré Boleslavi. Roku 1667 přesídlil do Prahy, kde přijal úřad faráře v Týnském chrámu, hlavním staroměstském kostele. S postupem kariéry se vypracoval a roku 1674 se stal proboštem ve svatovítské kapitule. Vrchol jeho kariéry přišel v roce 1679, kdy byl povýšen na světitelů biskupa a generálního vikáře pražského arcibiskupa Jana Fridricha z Valdštejna. Po smrti roku 1701 byl Jan Ignác Dlouhoveský pohřben v pražské katedrále.¹²⁹

Během svého života sepsal či přeložil do češtiny kolem čtyřiceti knih, které se týkaly především náboženské poezie, písním, kázání, modlitebních knih a životopisů světců.¹³⁰ Mezi jeho díla patří i spis s názvem *Duchovní recipe proti morové ráně [etc.]*¹³¹ z roku 1680, který se zabýval tématem morové epidemie.¹³²

3.14. Jan František Polentzi

Jan František Polentzi sepsal spis *Krátká však gruntovní správa o naučení o moru [etc.]*¹³³ z roku 1708. Tento spis byl určen širokým vrstvám obyvatelstva, neboť obsahuje protimorové recepty jak pro chudší, kteří si nemohli dovolit dražší prostředky na ochranu, tak pro ty bohaté. Tento spis byl sepsán doktorem filozofie a medicíny, působil na pražské univerzitě. Tento spis vznikl na popud instituce, která si přála, aby tento lékař napsal o

¹²⁷ Tamtéž, s. 1.

¹²⁸ PUMPRLA, Václav: *Knihopisní autoři podle působnosti v teritoriu současného olomouckého kraje*. s. 233. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 15. konference Olomouc 2006*.

¹²⁹ Kol. autorů: *Lexikon české literatury : osobnost, díla, instituce*. 1. vyd. Díl 1. Praha 1985, s. 554.

¹³⁰ *Dlouhoveský, Jan Ignác (1638–1701)* In: *Biografický slovník HÚ AV ČR Webové sídlo*. Dostupné z: <https://www.historickaslechta.cz/osobnosti/dlouhovesky-jan-ignac-1638-%E2%80%A0-1701/> [cit. 10. 5. 2024].

¹³¹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác: *Duchovní recipe proti morové ráně [etc.]*. Praha 1680.

¹³² Tamtéž, nestr.

¹³³ POLENTZI, František: *Krátká však gruntovní správa o naučení naučení o moru [etc.]*. Praha 1708.

protimorových prostředcích vzhledem k rozmáhajícímu se moru v Polsku v roce 1705. Dílo bylo vydáno jak v češtině, tak i v němčině.¹³⁴

¹³⁴ LÖW z ERLSFELDU, Jan František In: *Krátká však gruntovní správa o naučení naučení o moru [etc.]*. Praha 1708, předmluva nestr.

4 Příčiny

Víceméně všechny zkoumané spisy v této práci se shodují v klíčovém bodě, a to je vnímání moru jako božího trestu za lidské hříchy. Autoři nabádali své čtenáře, aby se s Bohem smířili a učinili pokání a upřímnou zpověď. Ve spise Adama Trajana *Kratičké vypsání příčin rány morové*¹³⁵ z roku 1613 se nachází seznam důvodů, proč byl seslán mor na lidské pokolení, opírá se především o biblické příběhy. Každý jeden bod má k sobě příklad ze starého zákona. Podobný přístup zaujímá Prokop Poeonius ve svém spise *Lékařství v čas rány morové, duši tělu užitečné*¹³⁶ ze stejného roku, také dokládá příčiny moru v několika důvodech a své argumenty dokládá na příbězích ze starého zákona. Ezechiel Bautschner se svým spisem *Krátká rada, kterak by se prostý člověk a chudí lidé v čas morové rány chovati měli*¹³⁷ z roku 1680 a Prokop Poeonius se shodují, že mor si nevybíral podle nějakých určitých kritérií, ale zasahoval bez rozdílu. I přes šedesátiletý rozdíl a tematiky těchto dvou spisů, názory obou autorů se v tomto případě shodují. Jan Ignác Dlouhoveský ve svém spise *Duchovní recipe proti morové ráně*¹³⁸ z roku 1680 na rozdíl od již zmíněných autorů apeloval pouze na pokání a neudával jasné prostředky na obranu proti moru, místo toho si zvolil prosby o odpuštění u protimorových světců.¹³⁹ Příkládá modlitby věnované sv. Rozálii¹⁴⁰, sv. Rochovi¹⁴¹, sv. Šebestiánovi¹⁴² a sv. Karlu Boromejskému.¹⁴³

¹³⁵ TRAJAN, A.: *Kratičké vypsání příčin rány morové*. Praha 1613.

¹³⁶ POEONIUS, P.: *Lékařství v čas rány morové*. Praha 1613.

¹³⁷ BAUTSCHNER, E.: *Krátká rada, kterak by se prostý člověk a chudí lidé v čas morové rány chovati měli*. Praha 1680.

¹³⁸ DLOUHOVESKÝ, J.: *Duchovní recipe proti morové ráně*. Praha 1680.

¹³⁹ DLOUHOVESKÝ, J.: *Duchovní recipe*, s. 16–29.

¹⁴⁰ „Krásná růžičko bez trní, štítí proti ráně morní, Rozálie kněžno slavná, [...] Na poušť jsi se odevzdala a jeskyni vykopala. [...] Jeskyně tvým domem byla, neb jsi v ní Krista spatřila, [...] Tvé tělo hrobu nemělo, [...] když let mnoho set minulo, tvé tělo se vyjevilo. Spolu i přímlyvy vzácnost, proti moru přišla ve známost. [...] Jenž skrze orodování, Rozálie Svaté Panny, ránu morovou zahání, Před ní všechny věrné chrání.“ In: *Duchovní recipe proti morové ráně*, s. 16–18.

¹⁴¹ „Bože, [...] Vroucně k tobě voláme a prosíme, ostříhej nás srze zásluhy a přímlyvu Svatého tvého vyznavače Rocha, od jedovatého povětří a všelikého jízlivého nakažení, který on sám morní ránu pro lásku tvou na těle svém trpělivě snášel. Amen.“ In: DLOUHOVESKÝ, Jan: *Duchovní recipe proti morové ráně*. s. 20–21.

¹⁴² „Bože všemohoucí [...] ve všech svatých tvých, nejvíce ve svatém tvém Šebestiánu: Smiluj se v tomto nebezpečnosti nad námi, [...] a jeho vzácnou přímlyvu učiniti ráčil, vysvobod' nás ode všech neduhů morových, tak bych tobě zdraví sloužiti a tvým svatým vděčni býti mohli. Amen.“ In: DLOUHOVESKÝ, Jan: *Duchovní recipe proti morové ráně*. s. 19–20.

¹⁴³ „[...] Svatý Karle Bartolomějský [...] pošli na svícnu církve svaté vysokém vyzdvižení, všech chudých sirotků a vdov. [...] Pro hlubokou poniženost tvou, jenž jsi lidem sprostým sám svátosti podával, ve špitálech a nemocnicích a nakaženým s velikou láskou posluhoval: Odvrat' od nás hněv boží trestání zasloužilé, jakož často jízlivost morní. [...] Amen.“ In: DLOUHOVESKÝ, Jan: *Duchovní recipe proti morové ráně*. s. 27–29.

4.1. *Bůh je prvotní příčinou všeho, tedy i moru*¹⁴⁴

Mor byl již ve středověku přijímán z velké části jako boží trest za lidské hříchy, a toto přesvědčení přetrvávalo i v raném novověku. V protimorových spisech se často diskutovalo o božím hněvu ačkoli lékaři se snažili oddělit přirozené příčiny a ty nadpozemského rázu. Nicméně božimu přičinění se věnovala ve všech protimorových spisech alespoň stručná pozornost.¹⁴⁵

Církev často vnímala lidské utrpení v pozitivním světle, srovnávajíc ho s utrpením světců, kteří sloužili jako vzor pro ostatní trpící, jelikož sami trpěli různými nemocemi a bolestmi, poskytujíc jim naději na uznání ve společnosti. Mor však nebyl pouze osobním trestem, nýbrž zkárou, která postihla celou Evropu. Byl vnímán jako nositel apokalyptické zvěsti a boží nespokojenosti s celým lidským pokolením.¹⁴⁶ Morové epidemie ovlivnily myšlení lidí a to mělo za následek silného vlivu na vzniku reformačních hnutí, tento boží trest mohl být v tomto kontextu brán jako potrestání za neplnění církve svých křesťanských povinností a úpadek morálky.¹⁴⁷

Adam Trajan v kontextu apokalyptické zvěsti uvádí čtyři formy božího soudu: válka, hlad, zlé síly a mor.¹⁴⁸ Také přináší důvody tohoto trestu, dohromady jich je šest. První z důvodů byla neposlušnost a nepoddajnost, které uvedl na příkladu krále Faraona, který neuposlechl Boha a přivolal na Egypt deset ran. Uvádí i další důvody včetně pýchy, zneužívání večere Páně, pohrdání božím slovem, uctívání jiných božstev, nedůvěru v Boha a nevěřící jeho pomoci. Tvrdí, že ztrestání má vést k pokání a upevnění víry, jelikož Bůh nechce, aby v tomto světě zahynuli lidé s nevyslovenými hříchy.¹⁴⁹

Prokop Poenonius doplňuje tento pohled tím, že Bůh trestá hříchy morem, a to kdy chce, kde chce a jak chce bez osobní charakteristiky. Nezastaví se ani na důstojnosti a vznešenosti, nehledí na věk nebo povolání, cokoli Bůh dělá, dělá ze své svobodné a dobré vůle.¹⁵⁰ Podle něj se této nemoci nikdo vyhnout nemůže, jelikož má každý předurčenou svou smrt, které není

¹⁴⁴ ČERNÝ, K.: Mor 1480–1730, s. 186.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 186.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 187.

¹⁴⁷ SVOBODA, Jiří: *Historie morových epidemií, souvisí morové epidemie s klimatem?* In: Vesmír 74, 496, 1995/9. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/1995/cislo-9/historie-morovych-epidemii.html> [cit. 22. 5. 2024].

¹⁴⁸ TRAJAN, A.: c. d., s. 8–9 an.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 12–15.

¹⁵⁰ POEONIUS, P.: c. d., s. 21 an.

úniku.¹⁵¹ Ezechiel Bautschner ve své předmluvě zdůrazňuje, že mor neprojevuje předsudky v majetku, věku nebo pohlaví, souhlasí tedy s ostatními autory a vyzývá k usmíření s Bohem a zpovědi hříchů. Příkládá ve svém spise modlitbu:

„Ach! Pane Bože! Otče spravedlivý! Všelijaké stvoření se proti nám užívati dáti musí, když tebe nepřestáváme hněvati, nedbajíce na žádné napominání. Slunce a Měsíc se nám musí protiviti, hvězdy na nebi proti nám bojovati a povětrí nás nakaziti: jakž to se nyní stává, když škodlivým morem jsme nyní navštíveni a skrze něj hyneme. [...] Přiznáváme se, že jsme takové a ještě více trestání zasloužili, protože za naše hříchy pokání nečiníme. Ale Ach! Pamatuj nicméně v hněvu tvém na své milosrdenství, kteréžto to tak veliké jest, jak sám veliký jsi a odejmi od nás to veliké trápení pro mocnou přímlovu našeho spasitele Pána Ježíše Krista. Uzdrav a milosrdný otče smrtelnou nemoc duši naši. Mnohonásobně naše hříchy, kterýž jsme se dopustili, odpusť nám pane, a potom se také smiluj nad křehkostí těl našich, aby nebyly skrz tak náhlou a kvapnou smrt poražená. Prosíme tebe a k tobě voláme, abys nám své otcovské milosrdenství prokázal. [...] Amen pro Ježíše Krista. Amen.“¹⁵²

Heinrich Rantzau podobně jako ostatní autoři pokorně prosí Boha o odpuštění, ale zároveň apeluje na lidi, aby pečovali o svá těla, aby se o ně starali a usilovali o jejich zdraví. Varuje je, před ubližováním sobě či druhým a radí jim, aby používali vhodné prostředky k udržení si zdraví, neboť tělo je chrámem, kde přebývá živý Bůh a Duch Svatý. Přirovnává zdravé tělo k přebývání něčeho božského v něm.¹⁵³ Ardensbach věří, že lékaři nedokáží vysvětlit šíření a příčiny nemoci, jelikož původ této nemoci je nadpozemský, ale současně uznává určité přirozené faktory, kterým věnuje pozornost v pozdějších kapitolách.¹⁵⁴

4.2. Přirozené příčiny

V minulosti většina lékařů nepovažovala mor za chorobu vyvolanou pouze jedinou příčinou, ale spíše za výsledek kombinací více různých faktorů. Samozřejmě hlavní původ moru byl považován v hněvu božím, avšak v potaz se braly i jiné příčiny a to ty přirozené.

Jan Černý se ve druhé kapitole zabývá čtyřmi příčinami moru. Jedna z příčin nemoci jsou nakažené vlhkosti vycházející ze země, přidává k nim ještě kombinaci nakaženého povětrí, které se navzájem kazí a přidávají si na jedovatosti, dále mluví o pokažených vodách, byla

¹⁵¹ Tamtéž, s. 15.

¹⁵² BAUTSCHNER, E.: c. d., s. 3–5 an.

¹⁵³ RANTZAU, H.: c. d., předmluva, nestr.

¹⁵⁴ ARDENSBACH, V.: c. d., s. 10–11 an.

zmíněna i náchyllost na nebeská tělesa. Další příčinou byly pokažené vlhkosti krve. Poslední zmíněna příčina byl kontakt morového povětří a srdce.¹⁵⁵

Podle humanisty Jana Kocína byl hlavní původ moru chápán v již zmíněném hněvu božím, avšak uznával také sekundární příčinu, a to v nakaženém povětří, které si lidé šířili sami mezi sebou a svým okolím. Jan Kocín také zastává názor, že hněv boží není nakažlivý, ale přirozené příčiny jsou.¹⁵⁶ Jan Kopp z Raumenthalu poskytoval radu: „Člověk by měl mít otevřená okna pouze ve slunečný den, a spát v pokoji, který má okna na západ.“¹⁵⁷ Henrich Rantzau s Janem Koppem rezolutně nesouhlasil a doporučoval naopak půlnoční vítr s okny zaměřenými na východ, ten je podle něj ten úplně nejzdravější.¹⁵⁸ V raném novověku se popisovaly čtyři hlavní větry, zmiňovaly se především dva, severní a jižní, které měly mít důležité dopady na lidské zdraví. Severní nebo severozápadní vítr měl být ten „zdravý“ a jižní nebo jihovýchodní ten, který přinášel nákazu.¹⁵⁹

Rantzau dále tvrdil, že ideální počasí spočívá v kombinaci suchosti a vlhkosti. Lidé přijímají do svého těla mnoho látek z ovzduší, ať už zdravého či nezdravého. Nejzdravější povětří je podle něj mírné, jasné a čisté, bez okolních zápachů a zkaženin. Také ta povětří, která se snadno zahřívají při východu slunce a rychle se ochlazují při jeho západu. Naopak nejhorší nejškodlivější povětří je kalné, mlhavé, nečisté, zapáchající, mračné a pokažené, tento vzduch má podle Rantzaua velice jedovatou moc.¹⁶⁰

V letním období měl jed vycházet z jezer, bahen a močálů, také škodlivé povětří pocházelo z hnojů a oblastí postižených morem, stejně jako na místech s přemírou horka nebo chladu. Horké povětří přinášelo mdloby, žízeň a mělo se za to, že „ukracuje“ ducha. Studené pak způsobovalo dušnost a bolesti hlavy. Rantzau dále doporučoval časté procházky v zahradách, kde se občerstvovala lidská duše, jelikož se člověk procházel mezi zelenými bylinami, kořením a kvítím, kde do svého těla přijímal co nejvíce zdravých vůní.¹⁶¹ Lékař Prokop Poenius ve svém listě o příčinách ve druhé kapitole napsal, že nákaza postihovala ty, kteří zvažovali nesprávné příčiny, přičemž mezi ně zahrnoval nakažené povětří.¹⁶²

¹⁵⁵ ČERNÝ, J.: c. d., nestr.

¹⁵⁶ KOCÍN Z KOCINĚTU, J.: c. d., s. 9–14 an.

¹⁵⁷ KOPP Z RAUMENTHAKU, J.: c. d., list XVII an.

¹⁵⁸ RANTZAU, H.: c. d., s. 25–26 an.

¹⁵⁹ ČERNÝ, K.: Mor 1480 – 1730, s. 221.

¹⁶⁰ RANTZAU, H.: c. d., s. 21–23 an.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 22–24 an.

¹⁶² POENIUS, P.: c. d., s. 38 an.

Humanista Heinrich Rantzau jako hlavní příčinu uváděl špatnou konstelaci astronomických těles, především zmiňoval světelné paprsky Slunce a Měsíce, které měly měnit lidské vlhkosti, ze kterých pocházelo nakažení.¹⁶³ Václav Maxmilián Ardensbach ve svém protimorovém spise také zdůrazňoval nevhodné konstelace astronomických těles, především Saturnu (*Hladolet*¹⁶⁴) a Marsu (*Smrtonoš*¹⁶⁵). Tvrdil, že svými paprsky pronikaly do našich očí, skrze ně do vnitřních smyslů, kde vznikal drobný prášek. Také tvořily jedovaté prášky, které naplňovaly povětří a do lidského těla vnikaly skrze dýchání a potní průduchy, dále tyto prášky putují do krve. Když se tedy tyto dva prášky spojí tvoří spolu jedovatou kombinaci, a to mohlo vyvolat onemocnění, jestliže byl člověk silný, tak se z něj jed vyloučil močí, potem, nebo větším vyčištěním (purgace, pouštění krve).¹⁶⁶

Jako další příčinu uvádí Ardensbach pozemský puch a vlhkosti, které vylučovaly otevřené jeskyně. Mezi pozemský puch Ardensbach počítal i mrtvá těla a mršiny. Rovněž zemřelé kobyly a žáby, které podle něj samy o sobě jedovaté nebyly, ale jakmile shnily, tak se jedovatými staly, stejně jako shnilé nápoje, ovoce a obilí.¹⁶⁷

Názory v protimorových spisech se rozcházely jak mezi lékaři, tak teology. Lékaři se snažily vysvětlit příčiny nemoci prostřednictvím přirozených faktorů, avšak kvůli tehdejšímu omezeným technickým prostředkům medicíny nedokázali plně odhalit pravé příčiny moru. I když se Ardenbach zmiňuje o malých červíčkách, které lze sledovat pod mikroskopem: „*Žádný jed není tak hrozný velký a zlý jako tento, jelikož je to ten nejpronikavější jed, jenž rychle životní duchy popadá, srdce obléhá a celou krev mění v mor a jakési maličké červíčky, kteří v půdě žab zemských skrze rozvětšující sklo microscopum nazvané měly viděny býti.*“¹⁶⁸ Tato první zmínka o mikroskopu na českém území¹⁶⁹ mohla odkazovat na přítomnost, již zmíněné gramnegativní bakterie a pravé příčiny nemoci.

¹⁶³ RENTZAU, H.: c. d., s. 5 an.

¹⁶⁴ ARDENSBACH, V. c. d., s. 11.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 11.

¹⁶⁶ ARDENSBACH, V.: c. d., s. 11–14 an.

¹⁶⁷ ARDENSBACH, V.: c. d., s. 16–18 an.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 2.

¹⁶⁹ KUČERŇÁKOVÁ, Eva: *Mor 1680 v protimorových spisech dvou moravských zemských fysiků jana Ferdinanda Herdita z Todtenfeldu a Václava Maxmiliána Ardensdorfu*. In: Rada historická, 2002, vyd. 51,C49, s. 148.

5 Prevence

V předchozí kapitole byly zmíněny příčiny moru, tudíž je nutné se věnovat i prevenci. Prevence proti nemoci v raném novověku úzce souvisí s principy hippokratovsko-galénovské medicíny a s úsilím o udržení zdravého stavu vnitřních tělesných šťáv. Na tyto tělesné šťávy působily okolní faktory, které jejich zdraví mohly narušit, přičemž jedním z takových faktorů mohlo být prostředí ve kterém se daný člověk nacházel.¹⁷⁰ Problematikou odchodu z místa nákazy se zabývali jak lékaři, tak teologové a laici ve svých pracích.

Kapitola je rozdělena do dvou podkapitol. První podkapitola se zabývá odchodem z místa bydliště. Jsou zde použity lékařské spisy od Jana Koppa z Raumenthalu *Knížka o nakažení morním*¹⁷¹ z roku 1542, Prokopa Poeoniuse *Lékařství v čas rány morové, duši i tělu užitečné*¹⁷² z roku 1613 a Ezechiela Bautschnera *Krátká rada, která by se prostý člověk a chudí lidé v čas morové rány chovati měli*¹⁷³ z roku 1680. Další spisy použity pro tuto kapitolu jsou od humanistických autorů, jedním z nich je Heinrich Rantzau a jeho *Regiment zdraví, správa užitečná a obsahující v sobě užitečná potřebná naučení*¹⁷⁴ z roku 1587 a spis Jana Kocína z Kocínětu *Rozmlouvání o moru, v které se tyto dvě otázky vysvětlují [etc]*¹⁷⁵ z roku 1582. Poslední spis, kterému věnuji pozornost v této podkapitole je od laického autora Jana Bakovského *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru maje [etc]*¹⁷⁶ z roku 1582.

Druhá podkapitola pojednává o tématu amuletů a o tom, jak byly vnímány raně novověkými lékaři. Pro tuto část byly využity prameny již zmíněných autorů. Navazuje na ně slovenský lékárník Jan Weber se svým spisem *Amuletum. To jest, zpráva krátká a potřebná o moru*¹⁷⁷ z roku 1645.

¹⁷⁰ ČERNÝ, Karel: Mor 1480 – 1730, s. 292.

¹⁷¹ KOPP Z RAUMENTHALU, Jan: *Knížka o nakažení morním*. Praha 1542.

¹⁷² POEONIUS, Prokop: *Lékařství v čas rány morové*. Praha 1613.

¹⁷³ BAUTSCHNER, Ezechiel.: *Krátká rada, která by se prostý člověk a chudí lidé v čas morové rány chovati měli*. Praha 1680.

¹⁷⁴ RANTZAU, Heinrich: *Regiment zdraví, správa užitečná a obsahující v sobě užitečná potřebná naučení*. Praha 1585.

¹⁷⁵ KOCÍN Z KOCINĚTU, Jan: *Rozmlouvání o moru, v které se tyto dvě otázky vysvětlují [etc]*. Praha 1582.

¹⁷⁶ BAKOVSKÝ, Jan: *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru maje [etc]*. Praha 1582.

¹⁷⁷ WEBER, Ján: *Amuletum. To jest., zpráva krátká a potřebná o moru*. Levoča 1645.

5.1. Odchod z místa bydliště

Lékaři svým pragmatickým přístupem často doporučovali útěk z místa nákazy, Ezechiel Bautschner je toho jasným příkladem, říká: „*Nechceš nakažen býti, musíš hned jinam odejíti a daleko svůj byt ujít, pozdě se domů vrátiti*“.¹⁷⁸ Tvrdí však, že ti co si nemohou dovolit z místa nákazy odejít, se musí svěřit do rukou božích. Zkažené povětrí podle něj, ale není pouze jediný nástroj pro šíření nákazy, uznává názor, že mor se šíří z člověka na člověka, tudíž by se měli zakázat společenské akce a omezit navštěvování veřejných míst.¹⁷⁹ Oproti Bautschnerovi zastává, Jan Kopp z Raumenthalu více racionální přístup, jeho argument je ten, že to není boží hněv, ale zkažené povětrí, které způsobuje rozšiřování nemoci, tudíž by se lidé na útěku neprotivili boží vůli, spravedlnosti ani písmu svatému.¹⁸⁰ Stanovisko Jana Koppa je ojedinělé, jak mezi lékaři, tak kvůli době ze kterého spis pochází. Jelikož rozchod medicíny a náboženství se stalo zřejmým až na konci 17. století, kdy začaly vznikat nové medicínské instituce a moderní lékařské metodologie.¹⁸¹

Německý humanista Heinrich Rantzau se přiklání k podobnému názoru, přičemž mor je také podle něj nemoc s původem v nakažení povětrí a jedinou obranu proti němu je útěk z ohniska nákazy. Žádné jiné řešení neuvádí, zároveň však kritizuje lékaře za jakékoli jiné postupy.¹⁸²

V duchovním spise Jana z Bakova je konverzace sedláka a lékaře. V ní lékař přiznává, že poté, co celý spis tvrdil opak, tak lhal o nakaženém povětrí. Říká, že mor řádil ve městech a ne v předměstí, uvádí příklad od Eliase Capreolise *In analibus Brixiensibus* o velkém moru za vlády Marka Antonia. Město Brix bylo postiženo nákazou a téměř celé vymřelo, ale předměstí o žádném moru ani neslyšelo. Poté přiznává, že každý jednotlivý lékař má jiné argumenty o původu morové epidemie, ať už pochází z povětrí či z přenosu člověka na člověka nebo z přelidnění. Monolog uzavírá tím, že se doktoři neshodují ani na účinné léčbě pro nemocné a jediné racionální vysvětlení podle něj je to, že mor může mít pouze božský nepředvídatelný původ. Po dokončení několikastránkového výkladu lékař prchá z města¹⁸³ Je patrné, že Jan Bakovský ve svém závěru spisu vycházel z jeho vlastních ideových přesvědčení, což způsobilo

¹⁷⁸ BAUTSCHNER, E.: c. d., s. 9 an.

¹⁷⁹ Tamtéž, c. d., s. 10 an.

¹⁸⁰ KOPP Z RAUMENTHALU, J.: c. d., list II.

¹⁸¹ ČERNÝ, Karel: Mor 1480 – 1730, s. 305.

¹⁸² RANTZAU, H.: c. d., s. 267 an.

¹⁸³ BAKOVSKÝ, J.: c. d., s. 356–358 an.

negativní vykreslení lékařů. Tím zároveň projevil svou nevymluvitelnou víru v boží podstatu morové nemoci bez přiznání jakékoli přirozené příčiny.

Humanista Jan Kocín z Kocinétu tvrdí, že útek patří mezi přirozené prostředky, kterými se lidé chrání před nemocí a mnohým to bývá prospěšné a užitečné, ale ne všichni co utečou jsou chráněni před smrtí, stejně jako ne všichni co zůstávají se nakazí. Pro ty, co se rozhodnou zůstat nebo pro ty, co nemohou odejít rádi, aby využili lékařské pomoci, jelikož lékařství je nástroj boží, a tudíž se proti němu tímto neprotiví. Kocín uvádí jako příklad na judského krále Ásu, který zemřel poté, co si k sobě povolal lékaře, ovšem nikoli proto, že by se na něj Bůh hněval za zavolání lékaře, ale z důvodu, neboť věřil více povolanému lékaři, než samotnému Bohu, že ho uzdraví.¹⁸⁴

Lékař Prokop Poeonius ve svém protimorovém spise zaujal postoj spíše konzervativní, který se zcela liší od ostatních lékařů. Zatímco mnozí zkušené doktoři doporučují útek co nejdál pro zachování svého zdraví a života, Poeonius toto považuje v rozporu s Písmem svatým, tudíž je v rozporu s ostatními lékaři, a to uvedl na žalmu svatého Davida: „*Dáváš do klády nohy mé, abych nikam utíkat nemohl, tak před ránou morovou, která jest střela a moc Boží*“.¹⁸⁵ Dále tvrdí, že tento úděl nelze nijak změnit, což je v rozporu s tvrzením již zmiňovaného Jana Kocína. Jediný způsob utíkání, který Poeonius doporučuje, je utíkání duchovní a vnitřní a to před marnotratností a bezbožností.¹⁸⁶

5.2. Amulety

Jedním z dalších opatření k prevenci nemoci bylo používání amuletů. Ty hrály klíčovou roli při potlačení strachu z onemocnění a mohly být vnímány jako jedny z posledních zoufalých nadějí při prevenci proti chorobě. Amulety napomáhaly udržovat si pozitivní mysl ze strany lékařů a teologů. Dnes jsou amulety často spojovány s magií a mystikou, ale v raném novověku byly vnímány jinak. Magické praktiky nebyly v této době přijatelné, jak z lékařského hlediska, tak z toho teologického. Místo toho byly amulety považovány za další formu léčivých přírodních prostředků, spolu s vykuřováním místností, požíváním octu, přikládáním vonných pytlíčků pod nos, praním oblečení v ledové vodě atd., které měly chránit před morovou nákazou.¹⁸⁷

¹⁸⁴ KOCÍN Z KOCINÉTU, J.: c. d., s. 17 an.

¹⁸⁵ POEONIUS, P.: c. d., s. 10 an.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 18–21.

¹⁸⁷ ČERNÝ, K.: Mor 1480 – 1730, s. 371–372.

Nicméně, pomyslná hranice mezi magickými a přírodními amulety byla často nejasná. Je známo, že v raném novověku převládala autorita křesťanských církví, které zapovídaly jakékoliv spojení s magickým nadpřirozenem, tudíž bylo riskantní se v tomto kontextu o amuletech zmiňovat, navíc by to představovalo nebezpečí, jak pro lékaře při účinnosti lékařského učení, tak pro teology při šíření křesťanství. Takové jednání by mohlo ohrozit stabilitu a vést k obnově pohanských praktik, což by bylo nežádoucí jak pro lékařskou komunitu, tak pro církve. Navzdory těmto názorům se v 16. a 17. století objevují protimorové spisy, které se amulety a jejich přínosem zabývají.¹⁸⁸

Podle lékárníka Jana Webera bylo prospěšné na krku nosit *srdíčka*¹⁸⁹ z arseniku.¹⁹⁰ Celkem zmiňuje šest substancí, které je vhodné nosit, ale jako amulet specificky označuje pouze přívěsky z arseniku. Avšak lékař Bautschner s tímto tvrzením nesouhlasí, podle něj jsou arsenikové amulety spíše škodlivé, protože oslabují lidský organismus, srdce a celkově zkracují délku života.¹⁹¹ Tento názor sdílí i německý lékař Heinrich Rantzau, který tvrdí, že arsenikové přívěsky jsou prospěšné tělu pouze tehdy, pokud samotný přívěsek není v kontaktu s tělem, a proto by měl být vždy zabalené, například do lněného šátku nebo v hedvábí.¹⁹² Jedovatost arseniku byla známa již od doby řeckého lékaře Dioscoridese, který jej popsal jako jedovatou látku již v prvním století, Nicméně až ve 20. století bylo zjištěno, že arsenik mimo jiné způsobuje ischemii, cirhózu jater a poškození ledvin.¹⁹³

Kromě arsenikových přívěsků byly také uváděny lískové oříšky naplněné rtuťí, které Weber označil za jedovaté a radil nositeli, aby si je nepřikládal k ústům. Dále doporučoval použití drahých kamenů, jako jsou safír, smaragd a hyacint. Ve svém díle také zmínil amulet chránící těhotné a rodičky, což byl dutý minerál *aethites*¹⁹⁴ jinak řečený orlí kámen.¹⁹⁵ Tento minerál není obvykle zmiňován v protimorových spisech na rozdíl od smaragdu a safíru, na které nedali dopustit další lékaři, jako Jan Kopp z Raumenthalu, Václav Maxmilián Ardensbach a Heinrich Rantzau. Kromě těchto kamenů byly zmíněny rubíny, perly a jantar.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 375–376.

¹⁸⁹ Kulovitá schránka naplněná vonnými příměsemi. In: TOMÍČEK, David: *Amuletum Jána Webera v kontextu česky psaných tištěných knížek o moru 16. a 17. století*. In: *Historia Medicinae Slovaca* s. 45.

¹⁹⁰ WEBER, J.: c. d., s. 41 an.

¹⁹¹ BAUTSCHNER, E.: c. d., s. 22.

¹⁹² RANTZAU, H.: c. d., s. 268.

¹⁹³ SMITH, Roger: *Arsenic: A murderous History*. In: <https://sites.dartmouth.edu/toxmetal/arsenic/arsenic-a-murderous-history/> [cit. 31. 3. 2024]

¹⁹⁴ Tento kámen měl chránit budoucí rodičky před spontánním potratem a předčasným porodem, zároveň však měl zaručit rychlý, bezpečný porod a donošenost dítěte. In: TOMÍČEK, David: *Amuletum Jána Webera v kontextu česky psaných tištěných knížek o moru 16. a 17. století*. In: *Historia Medicinae Slovaca* s. 47.

¹⁹⁵ WEBER, J.: c. d., s. 41-42 an.

Jan Kopp z Raumenthalu uvedl i jiný způsob používání minerálů a drahých kamenů tím, že navrhoval jejich příměs do lektvarů a nápojů. Doporučoval, aby určené množství safírů, smaragdů, perel a korálů bylo rozdrveno na jemný prášek s příměsí růžové nebo šťavelové vody a konzumováno až třikrát denně.¹⁹⁶ Václav Maxmilián Ardensbach se obracel k zahraničním autorům spisů, jako byli Jan Baptista von Helmonta a Anthanasia Kircher, a také doporučoval amulet z žáby zemské, nazývaný *celtle*. Žába se měla osušit nad ohněm, poté rozdrtit ve hmoždíři s příměsí kozince na prach a ten byl pak vkládán do lněného šátku a zavěšen na krku.¹⁹⁷

Věřilo se, že minerály, rtuť, arsenik a drahé kameny mají účinky spojené s horkem či suchem, přičemž byly přirovnávány k ohni, který v těle spaloval nežádoucí jedovaté vlhkosti a předchází hnilobě. Mohly být také považovány za jed, který ale účinkuje jako protijed nemoci při pronikání do těla.¹⁹⁸

¹⁹⁶ KOPP Z RAUMENTHALU, J.: c. d., list VIII.

¹⁹⁷ ARDENSBACH, V.: c. d., s. 109 an.

¹⁹⁸ TOMÍČEK, D.: *Amuletum Jána Webera v kontextu česky psaných tištěných knížek o moru 16. a 17. století*. In: *Historica Medicinae Slovaca VI*, Bratislava 2021, s. 49.

6 Léčení moru v dobových spisech

V období 16. a 17. století neexistoval žádný účinný lék proti moru, což znamenalo, že léčení nemocného bylo považováno za nesmírně obtížný úkol, často dokonce za nemožný. Lékaři, teologové a laici hledali způsoby, jak se vypořádat s touto smrtelnou nemocí. Dominoval teologický přístup, který pokládal modlitbu a náboženské rituály za primární formu léčby, zatímco medicínské postupy byly považovány za sekundární. Lékaři ve svých spisech často zdůrazňovali potřebu, aby se nemocní nejprve vyzpovídali ze svých hříchů. Nedodržení tohoto pokynu mohlo vést k tvrdým sankcím, včetně exkomunikace. Tato praxe jednak měla zabránit riziku, že by nemocného potkala náhlá smrt bez možnosti pokání, a také mohla sloužit jako prostředek k uzdravení, neboť se věřilo, že vyzpovídání a pokání mohou vést k odpuštění a uzdravení. V tomto kontextu víra hrála rozhodující roli. A to jako možnost zkázy v podobě božího trestu, i jako naděje na uzdravení. Pro mnohé lidi byla víra v boží milosrdenství a zásah nadpřirozených sil jedinou nadějí v boji proti této smrtelné nemoci.¹⁹⁹

V raném novověku, zejména v katolickém prostředí, se objevovala rozporuplná debata, zda je vhodné morovou nemoc léčit medicínskými prostředky, jelikož mor byl vnímán jako boží trest, tudíž by se nakažení neměli snažit se mu vyhnout. Tato perspektiva zdůrazňovala především potřebu pokání a duchovní přípravy na možnou smrt, namísto snahy o lékařské ošetření.²⁰⁰ Jan Ignác Dlouhoveský ve svém spise poznamenal: „*Kdyby někdo cítil, že se ránou smrtelného hříchu [...] býti uznává, on ho [...] souží, tehdy nemeškaje, má hned žilou pouštěti a zbytečnou krev nespravedlivě nabytého zboží vypustiti. [...] Potom vezmi nejen toliko lot aneb [...] kventlíček, ale vrchovatě napranou [...] libru z lítosti hořkosti srdce, opravdové lítosti nade všema spáchanými hříchy. [...] Přilejvej s vodou čistě teplých slz, ne tak z pramene očí, jako s prohlubně srdce natočených. Vezmi dále prst, omoč ústa tvá a propláchni! Otevři pravým ústa tvá k spravedlivé zpovědi a vyznání všech tvých hříchů, jak to vykonáš, přijmi posilňující srdce lektvar velebnou totižto svátost oltářní, opravdový mithridát nebeského života[...]. Amen*“²⁰¹

Vedle této teologické perspektivy se ale tato práce více zaměřuje na názory medicínské, které budou dále zmíněny. Raně novověká medicína se zaměřovala především na rovnováhu tělesných šťáv, podle hippokratovsko-galénovské tradice, která rozdělovala tyto čtyři základní vlastnosti: suchost, vlhkost, horkost a studenost. Rostliny, které se tedy využívaly na léčbu, byly

¹⁹⁹ ČERNÝ, K.: Mor 1480–1730, s. 386–387.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 386.

²⁰¹ DLOUHOVESKÝ, J.: c. d., nestr.

kombinovány tak, aby pomohly obnovit tuto tělesnou rovnováhu nemocného. Pokud byla nemoc považována za „horkou“, byly použity rostliny s opačnými vlastnostmi. V případě moru, který byl vnímán jako „horká“ a „vlhká“ nemoc, se tak využívaly přísady s chladivými a vysušujícími účinky, aby pomohly eliminovat přebytečnou vlhkost a horkost v těle.²⁰²

6.1. Pouštění krve

Pokud tělesné šťávy nebyly v rovnováze, musely se podnikat vážné kroky k jejímu obnovení. Jeden z těchto kroků zahrnoval pouštění krve, kterému lékaři raného novověku věnovali zvláštní pozornost. Jan Kopp z Raumenthalu před touto procedurou předepisoval posilňující nápoj z třemdavy, kaviasu a šťavelové vody.²⁰³ Ve svém spise odkazuje a doporučuje pouštění krve z různých částí těla, ze kterých bylo vhodné venesekci v závislosti na lokalizaci bolesti provádět. Například, pokud byla bolest lokalizována v tříslech, doporučoval odvádět krev z „panenské žlázy“, zatímco při bolesti v podpaží měla být venesekce prováděna z žíly „baziliky“. V tomto spise je zmínka o bolesti jako indikátoru morového otoku. Kopp uvádí, že pokud se jedná o nemocného bez otoků, situace je ještě závažnější, jelikož přirozenými prostředky tento jed nelze vyléčit a nemocný čelí brzké nevyhnutelné smrti.²⁰⁴ Jan Kopp z Raumenthalu pravděpodobně odkazuje na plicní formu moru, která v této době nebyla zcela odlišována od bubonické formy.²⁰⁵

Jan Vočehovský navazuje na Jan Koppa z Raumenthalu a považuje pouštění krve za vhodné pouze u nemocných s krevnatým a horkým přirozením. Naopak nedoporučuje tuto léčbu především pracujícím lidem studeného „mdlého“ přirození, výjimku tvořili bohatí a nepracující. Podle Vočehovského byla venesekce vhodná k ochlazení krve, a jelikož krev v proudícím těle nedovoluje, aby se jed dostal do srdce, také tato metoda mohla zabránit vzplanutí a zkažení tělesných šťáv.²⁰⁶ V této pasáži přiložil Galénovu citaci: „*Nejvíce tuto nemoc mívají, kteří jsou zbyteční vlhkostí plní, a protože jeden každý má péči míti, aby jeho tělo k odpírání tomuto jedu vždy způsobilé a silné bylo, jsou čistě od zlých vlhkostí prázdné*“.²⁰⁷ Vočehovský také doporučuje pouštění krve podle ročního období, kdy na jaře doporučuje odvádět krev z pravé ruky a na podzim z levé. Tento lékař uznává, že venesekce nemůže být prováděna u všech osob stejným postupem, protože každý člověk má jiný poměr krve v těle.

²⁰² ČERNÝ, K.: Mor 1480–1730, s. 409–410.

²⁰³ KOPP Z RAUMENTHALU, J.: c. d., list XXXII – XXXIII an.

²⁰⁴ Tamtéž, list XXXIV.

²⁰⁵ ČERNÝ, K.: Mor 1480–1730, s. 406.

²⁰⁶ VOČEHOVSKÝ, J.: c. d., list 34 an.

²⁰⁷ Tamtéž, list 33.

Varuje před nadměrným odčerpáváním krve, které by mohlo vést k mdlobám a nevolnosti. K těm mohlo dojít dokonce i po venesekci, protože krev se podle dobové medicíny sbíhala do žaludku a způsobovala bouření.²⁰⁸ Jan Černý doporučoval pouštět krev přímo z morové hlízy, a na základě jejího umístění se určovalo místo pro pouštění krve. Například pokud se hlíza objevila pod levou paží, doporučoval pouštění krve z „plicnice“, stejný postup se opakuje u pravé paže, ale mělo se pouštět z pravé ruky. Za nejbezpečnější místo pro venesekci považoval tento lékař místo na vnitřní straně nohou, zatímco za nejnebezpečnější místo pro venesekci bylo považováno tímto lékařem pouštění z hlavní žíly. Po tomto léčebném procesu předepisoval posilňující nápoje, např. ze žlutků, vína, šafránu a růžové vody.²⁰⁹

Humanista Heinrich Rantzau, který se věnoval regimentu zdraví, razantně nesouhlasil s pouštěním krve, tuto metodu určoval jako nezdravou a nevyhovující. Podle něj krev byla určena k tomu, aby končetinám dávala živiny a poskytovala tělu životní sílu, a odebíráním krve by se oslabovala tato životní energie. Jed se podle něj nešíří krví, ale šťávami, které proudí tělem. Pouštění krve akceptuje pouze tehdy, kdy nemocný jedinec trpěl přebytkem krve a horečkou. Pro Rantzaua byla zdravá krev sytě červená s bílou tekutinou, zatímco nezdravá krev pěníla.²¹⁰

Ve spise od neznámého autora *Narízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná* jsou uvedeny příznaky morové nemoci, které zahrnovaly: mdloby a ztrátu vědomí, zvracení, otupělost smyslů, horečku, zimnici, žízeň, třes těla, bolest hlavy a srdce, stejně jako vředy, boule či otoky, které se objevovaly v oblasti podpaží, třísel, stehen, ramen, chodidel, krku a hlavě. Jakmile by člověk pocíťoval jakýkoli z těchto příznaků, ihned by se měl vyzpovídat ze svých hříchů, činit pokání a dožadovat se boží pomoci. Proces hojení těchto výrůstků byl rozdělen do tří fází: čištění a pouštění krve, posílnění po pouštění krve a řádném ošetření, vředů, boulí a neštovic.²¹¹

Dále by si měl nemocný požádat o přítomnost lékaře, ke kterému se mělo přistupovat s pokorou a vděčností, neboť lékaři byli považováni za nástroj boží, a tento nástroj v podobě lékaře byl stvořen pro účel pomoci nemocným. Tento autor nejprve popisuje stav zimnice, při němž doporučuje použití čípků, které byly k dostání v lékárně a sloužily k pročištění těla. Pokud měl nemocný zimnici, nebylo vhodné pouštět krvi, jelikož by se nemocnému mohlo přitížit.

²⁰⁸ Tamtéž, list 34.

²⁰⁹ ČERNÝ, J.: c. d., nestr.

²¹⁰ RANTZAU, H.: c. d., nestr.

²¹¹ *Narízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná*, nestr.

Poté se dostáváme k horečce, při které je podle dobové medicíny venesekce vhodná. Autor doporučuje pouštět žilou do dvanácti či šestnácti hodin od pocítění prvních příznaků. Z rozličných důvodů by se nemělo otálet s léčbou, ať už se jednalo o den či noci, ráno, večer, o nešporách, před jídlem nebo po jídle, také při špatném či dobrém znamení. Je patrné, že pro tohoto autora bylo pouštění krve hlavním nástrojem při léčení moru.²¹²

Venesekce by měla být prováděna v místě otoku nebo tam, kde nemocný cítil určitý tlak či těžkost. Také doporučoval pouštět z žíly pod jazykem, pokud jsou otekliny na tváři či krku, z hlavní žíly se mělo pouštět v případě vředů nebo neštoviček za uchem. Nachází-li se však vředy na hrudi, ramenou nebo prstech, doporučoval pouštět z žíly mediány, plicní žíly nebo z malíčků. Při oteklinách v tříslích nebo na chodidlech se doporučovalo pouštět krev z žíly *scatica* či *saphera*.²¹³ Dále nepodporuje venesekci u jedinců mladších čtrnácti let, lidem s „mdlým“ přirozením, těhotným ženám a starším lidem. Pro tyto lidi doporučuje jiné alternativy, jako je například přikládání baněk či jiné pročišťující metody.²¹⁴

Nemocný by neměl spát minimálně dvanáct hodin po zákroku, jelikož se jed během spánku nejspíše šířil do srdce. Během této doby by si měl pacient posilňovat své tělo. Posilňování se provádělo pomocí pocení, lektvarů, morových pilulek nebo mithridátové vody, tyto prostředky byly dostupné v lékárnách. Tyto posilňující léky měly za úkol posilňovat srdce a otevřít zablokovaná místa v těle, např. při podpoře trávení, většinou se jednalo případech o přípravky teplé, horké kyselé a sladké.²¹⁵

Lékař Ezechiel Bautschner pouštění žilou doporučoval, i když preferoval spíše jiné metody jako je baňkování, doporučoval pouštění žilou zejména pro nemocné, kteří neměli přístup k lékařské péči. Radí, aby si nemocný ostrým nožem udělal rány na obou nohách pod kolena, nohy pak měly být ponořeny do teplé vody a masírovány. Tato venesekce měla pomoci zlepšit krevní oběh a usnadnit čištění. Poté se měly obě nohy silně stáhnout provázkem, což mělo pomoci rychlému odvodu jedu pryč od srdce. Tato metoda byla podle tohoto lékaře používaná v Africe, Portugalsku a Španělsku.²¹⁶

Naopak Václav Maxmilián Ardensbach ve svém lékařském, protimorovém spise ze stejného roku jednoznačně odmítal pouštění žilou, jeho mínění je takové, že pouštění krve

²¹² Tamtéž, nestr.

²¹³ Tamtéž, nestr.

²¹⁴ Tamtéž, nestr.

²¹⁵ ČERNÝ, K.: Mor 1480–1730, s. 447.

²¹⁶ BAUTSCHNER, E.: c. d., s. 29–31 an.

nemocného pouze oslabuje a umožňuje jedu rychleji proniknout do srdce. Pouštění krve doporučuje pouze v jediném případě, a to do čtyř hodin od výskytu prvních příznaků moru.²¹⁷

Poslední lékař, kterým se budu v souvislosti s pouštěním žilou zabývat, je pražský lékař Jan František Polentzi. Tento lékař nepatřil mezi velké zastánce pouštění krve. Pokud však některý z pacientů na této medicínské proceduře trval, poskytoval v tomto spise rady, kdy je pouštění žilou vhodné a kdy ne. Podle něj by si člověk neměl pouštět žilou, pokud se u něj objevily příznaky boulí, otoků, „petečí“ a hlíz, odůvodnil své tvrzení tím, že ztráta krve způsobuje horečky, tudíž by si měli žilou pouštět pouze ti, kteří trpí zimnicí a jsou „krevnatí“. Dále doporučoval provádět venesekci v prvních třech nebo čtyřech dnech od výskytu prvních příznaků. Po této proceduře by nemocní měli pít posilňující lektvary.²¹⁸ Je zajímavé, že se názorově liší od výše zmíněných autorů v problematice pouštění krve.

V této práci se nebudu podrobně věnovat baňkování krve, jelikož ve všech zkoumaných spisech byla tato procedura vnímána obdobně. Většina lékařů považovala přikládání baněk za bezpečnější a méně invazivní metodu při léčení moru než pouštění krve. Tato metoda byla zejména doporučována lidem, kteří byli buď pod, nebo nad věkovou hranicí pro provádění venesekce, stejně jako těm, kteří trpěli tělesnou slabostí. Používání baněk se obvykle dělilo na dva způsoby, první způsob probíhal bez krvácení, zatímco druhý způsob zahrnoval metodu proříznutí povrchu kůže po oddělení baňky, což vedlo k drobnému krvácení. Další kapitola se bude zabývat metodou přikládání baněk na bubony nebo vředy. Tato metoda byla vhodná pro čištění „poškozené“ krve.²¹⁹

6.2. Ošetření hlíz a puchýřů

V této podkapitole se budu věnovat léčení vředů, bubonů a otoků, které byly způsobeny morem. Tyto výrůstky mohly být vnímány jako schopnost těla, které se snaží zbavit jedu ven z organismu, což naznačovalo, že lidský organismus aktivně bojuje s nemocí. Problém nastával, pokud bubon po dozrání nepraskl, ale ztvrdnul, což naznačovalo, že tělo nebylo schopno vyhnat jed z těla. Další obavy se objevily, pokud se tento bubon vytvořil v blízkosti důležitých orgánů. Otok měl být nejprve nechán dozrát, poté se otevřel nebo byl nechán prasknout, po otevření bubonu se rána vyčistila a následně zahojila.²²⁰

²¹⁷ ARDENSBACH, V.: c. d., s. 148–149 an.

²¹⁸ POLENTZI, J.: c. d., nestr.

²¹⁹ ČERNÝ, K.: Mor 1480–1730, s. 447.

²²⁰ Tamtéž, s. 447.

Jan Kopp z Raumenthalu kategorizoval morové hlízy jako lepší a horší podle barvy. Lepší hlíza podle něj měla žlutou nebo načervenalou barvu, zatímco ta horší byla černá a měla tendenci rychleji usmrtit nemocného. Nejprve měla být na hlízu aplikována náplast z třemdavy, řeřichy, cibule a octa.²²¹ Bakterie *Yersinia pestis* byla citlivá na kyselé prostředí, což ovlivňovalo její schopnost přežít a šířit se v kyselých podmínkách.²²² Poté měl být k nemocnému povolán „barbíř“, který měl vyextrahovat jed z hlízy. Jan Kopp varoval, že se nesměly proříznout žíly na straně bubonu. Poté měla být na hlízu přikládána baňka, která měla odsávat jed přímo ze srdce. Jan Kopp uvádí i další možnosti péče o hlízu, jako je přikládání rozpáleného železa nebo kapání horkého vosku do rány. Nicméně neposkytuje více podrobností o těchto metodách.²²³ Pokud by nemocný nemohl podstoupit žádnou z těchto metod, Jan Kopp doporučoval vzít kohouta, který se měl posadit na vřed. Jakmile by kohout vtáhl jed a zemřel, měl být nahrazen dalším kohoutem, a tento proces se opakoval, dokud kohout tuto proceduru přežije. To bylo považováno za důkaz, že jed byl plně odsán.²²⁴ Hlíza měla být poté potřena a vyčištěna slaným roztokem, avšak muselo se dbát, aby na ránu nepřicházelo nic studeného. Náplasti měly mít uprostřed díрку, aby se z ní mohly uvolňovat jedovaté páry. Jakmile byla hlíza otevřená, měl být do flastru přidán žloutek se solí, tento flastr měl pomoci nemocnému od bolesti. Poté by měla být rána plně zbavena jedu a svěřena do péče zkušenému barbíři, který byl povolán k touto účelu. Jan Kopp však neuvádí další informace o tomto povolání, protože mu nenáleží psát o jiné profesi.²²⁵

Podle lékaře Jana Vočehovského je vřed, hlíza či puchýř předzvěstí blížící se smrti. Je zásadní, aby se morový jed z těchto otoků dostal co nejrychleji z těla ven. Tento jed je podle Vočehovského tak silný, že na ošetření nebyly vhodné žádné přitahující, teplé ani studené metody léčení.²²⁶ Proto doporučuje okamžitě po pouštění krve a pocení aplikovat na otok léčivou náplast, kterou bylo třeba často obnovovat. Vočehovský sdílí, že někteří lékaři doporučují pouštění krve a nakažených šťáv z hlízy pomocí baňky, a po této proceduře se měla na ránu přikládat náplast z fíků, rozinek a „dryáku“. Sám však tuto metodu nepraktikoval.²²⁷ Ve spise Vočehovský popisuje postup, jak zjistit, zda je otok smrtelný či nikoli: „*Učiň flastr*

²²¹ KOPP Z RAUMENTHAKU, J.: c. d., list XLVI.

²²² KUČERNÁKOVÁ, Eva: *Mor 1680 v protimorových spisích dvou moravských zemských fysiků jana Ferdinanda Herdita z Todtenfeldu a Václava Maxmiliána Ardensbacha z Ardensdorfu*. In: *Řada historická*, 2002, vyd. 51,C49, s. 148.

²²³ KOPP Z RAUMENTHAKU, J.: c. d., list XLVII.

²²⁴ Tamtéž, list XLVIII.

²²⁵ Tamtéž, list XLIX.

²²⁶ VOČEHOVSKÝ, J.: c. d., list 54 an.

²²⁷ Tamtéž, list 55.

*z dryáku a ten na pryskýř polož, jestliže jeho vlhkost dokonce vyprahne, zlé znamení. Pak-li jaká vlhkost v dryáku pozůstane a nemocný se při síle bude pojídati, dobré jest.*²²⁸ Poté měla být hlíza změkčena mastí obsahující fíky, koňské kopyto, kavias a dřevěný olej. Jakmile byla hlíza uzrálá, měla být okamžitě otevřena a z ní měly být odpouštěny jedovaté šťávy. Následovalo čištění rány balzámovým olejem a její zahojení s využitím dřevěného oleje, vosku a pryskyřice. Vočehovský upozorňuje, že rána pravděpodobně zanechá jizvu, která by se měla snadno zahojit potíráním oleje z vaječných žloutků.²²⁹

Jan Černý na rozdíl od předchozího autora upřednostňuje baňkování jako hlavní metodu při léčení hlíz. Po této proceduře následovalo přikládání náplastí, které měly za úkol hlízu změkčit, se stejnými nebo podobnými ingrediencemi, které používal již zmíněný Vočehovský.²³⁰ Po čtyřech dnech těchto zábalů měla být hlíza zmáčknuta, aby z rány vytekl zbývající jed. Jakmile by v ráně jed stále přetrvával, měly být na ránu přikládány náplasti z lněného semene, brouka zlatohlávka a koňského kopyta. Podle tohoto lékaře je důležité po této proceduře pít posilňující lektvary, sirupy a morové pilule.²³¹

Podle neznámého autora spisu *Narízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná* se bohužel nedozvídáme konkrétní postupy léčby, ale pouze zmínky o těchto praktikách. Nejprve autor sděluje, která místa jsou nejvíce náchylná k tvorbě vředů, a to hlava, podpaží a třísla. Dále rozděluje nebezpečnost těchto otoků, přičemž červené jsou nejméně nebezpečné a černé, modré nebo zelené jsou nejnebezpečnější až smrtelné.²³² Jakmile se však vřed zhojí, vznikne po něm neštovička nebo pryskýř. Pokud jsou však boule či vředy hluboko pod kůží, autor doporučuje odsávat krev pomocí baněk, pro snadnější vyčištění krve. Dále jako ostatní autoři doporučuje alternativní metodu odsávání jedu holubem, slepicí nebo zemskými žábami, jak již zmínil Jan Kopp z Raumenthalu. Když se na vředu objevily bílé tečky a pacient trpěl horečkou, značilo to špatnou zprávu a bylo nutné okamžitě zakročit. Na ránu se mělo přiložit rozpálené železo a takto ránu vypálit, poté se přikládaly léčivé náplasti až do zdárného zahojení a vyléčení.²³³

Lékař Ezechiel Bautschner v rozsáhlé čtvrté kapitole svého díla podrobně diskutuje problematiku ošetřování morových hlíz, puchýřů a neštovic. Nabízí zde několik variant léčby vhodných pro všechny sociální vrstvy. Nejdříve doporučuje, aby se na otoky, které se nově

²²⁸ Tamtéž, list 56.

²²⁹ Tamtéž, list 57.

²³⁰ ČERNÝ, J.: c. d., nestr.

²³¹ Tamtéž, nestr.

²³² *Narízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná*, nestr.

²³³ Tamtéž, nestr.

objevily, přiložil teplý chléb, který měl pomáhat bubonům dozrát a zároveň působit jako houba při vstřebávání jedu. Pokud tuto možnost pacient neměl k dispozici, měl si oškubat holoubátko a přiložit jej na otok zadní částí, dokud nezemřelo, a poté opět vyměnit, jak bylo již zmíněno v předchozích spisech. Tato metoda měla pomáhat pacientovi od bolesti a zároveň odjímat jed a napomáhala k dozrání bubonu. Poté co chléb vystydl a holoubátko zemřelo, se měly obě věci zakopat hluboko do země, aby je psi a kočky nedokázali ze země vyhrabat a dále šířit nemoc.²³⁴

Nejnebezpečnější bubon se měl nacházet podle Bautschnera v podpaží, jelikož byl nejbližší srdci, Proto se musel vytlačit z toho místa pryč třením končetin směrem od srdce pryč.²³⁵ Také se na tuto hlízu doporučovaly obklady z ředkve a kořene mydlíce. Další přísady vhodné na ošetření hlíz byly masti z kolomazu, ječné mouky a starého vepřového sádla, Bautschner také doporučuje použití cibule naplněné dryákem, bezovým olejem nebo kolomazem, tato cibule měla být opečená v horkém popelu a přiložena na hlízu do vystydnutí.²³⁶ Ezechiel Bautschner upozorňuje, že na hlízu, puchýř ani neštovice nemůže přijít nic studeného, tudíž vše, co se přikládá na otok pacienta musí být teplé či zahřáté, v opačném případě by mohlo dojít ke ztvrdnutí otoku. Tento lékař, stejně jako ostatní autoři, doporučoval propíchnout bubon kleštěmi či rozžhaveným železem, ale otevření specificky doporučuje až má bubon černou barvu. Do rány se mělo vložit černé koření, které napomáhalo, aby rána byla stále otevřená, dokud se nevyčistí od zbytku jedu. Na otevírání morových hlíz byly rozporuplné názory soudobých lékařů, jelikož každý zastával jiný postoj na vhodnosti odsávání jedu.²³⁷ Na bolest Bautschner doporučoval zábaly z heřmánku, slézu a lněného semena, vařené v mléce nebo vodě.²³⁸ Tyto obvazy se měly vyměňovat dvakrát denně a na ně se přikládal horký šátek, který měl podpořit dozrávání hlízy a zároveň odsávat jed.

Podle Bautschnera jsou nejjedovatější morové puchýře a uhlíky, neboť obsahují prudký jed. Zvláště problematické jsou ty, které nevypouští žádné tekutiny, ale pouze kalnou pěnu a po otevření zmenší svoji velikost a vysychají. Bylo proto důležité udržovat puchýře v teple, aby měly čas „dozrát“. Na ně by se každou půl hodinu měl přikládat nový obklad z rauty, medu a vaječných žloutků.²³⁹ Pokud by však ani toto nestačilo k „dozrání“ puchýře, doporučovalo se přikládat náplast z holubích výměšků, kostivalu a vaječného žloutku. Poté měl být puchýř znovu propíchnut a jed odsán, zároveň se mělo zabránit infekci mastí z bílé či červené hlíny,

²³⁴ BAUTSCHNER, E.: c. d., s. 50 an.

²³⁵ Tamtéž s. 48.

²³⁶ Tamtéž, s. 51.

²³⁷ Tamtéž, s. 52.

²³⁸ Tamtéž, s. 54.

²³⁹ Tamtéž, s. 58–59.

což mělo zabránit rozšiřování puchýře. Po odstranění veškerého jedu z těla by se pacient měl cítit lépe a vypadat zdravěji, přičemž puchýře by se měly začít hojit samy.²⁴⁰

Václav Maxmilián Ardensbach začíná kapitulu o ošetřování hlíz jejich popisem, a následuje postupem léčení, kdy se hlíza musí nechat nejdříve narůst. K tomu sloužila kaše do obkladu z ředkve, mydlivcového oleje, octa a soli. Tento obklad se měl často obměňovat, dokud hlíza nedozrála. V případě, že hlíza stále nedozrála, se na otok přikládala nahřátá baňka a následně již zmíněný obklad, který se ponechal působit šest hodin. Jakmile hlíza byla připravena, měla být propíchnuta a opět nasazena baňka, do té doby, dokud z hlízy již žádná krev nevycházela.²⁴¹ Po baňkování byla na ránu přiložena opečená cibule naplněná dryákem, kaší z ovsu a octu jako alternativa za tento krok byla usušená zemská žába naložená v octě, která také údajně pomáhala vytáhnout jed.²⁴² Druhý den od otevření hlízy se měla ještě více otevřít a vytlačit z rány co nejvíce jedu, poté byl na ránu přikládán flastr z terpentýnu a růžového octa. V případě, že by pacient z nějakého důvodu nemohl podstoupit otevření hlíz, měl užívat flastr se jménem *raptorium*, který sloužil k protržení hlízy, obsahoval španělské mušky, řecké seno, lněné semeno a ostrý kvas.²⁴³

Stejně jako Bautschner, i tento autor doporučuje alternativy postupu, jako je použití rozpáleného železa a vytahování jedu pomocí slepice či žáby zemské naložené v octě.²⁴⁴ Jakmile je rána vyčištěná a otevřená, má se mazat mastí z terpentýnu, ječné mouky, kadidla a mirhy. Bautschner také jako již zmíněný Ardensbach rozlišuje hlízy a puchýře. Puchýř podle tohoto autora vypadá jako popálenina od horké vody a může jich být více na jednom místě.²⁴⁵ Pod těmito puchýři se nacházel vřed se strupem, tyto puchýře bývají svědivé a podrážděné. Jakmile by si jej pacient rozškrábl, tak by se na tomto místě vytvořily neštovičky. Hojení puchýřů se provádělo podobně jako u vředů, kdy se nejdříve pouští krev baňkami a poté se přikládá hutná mast z čočkové mouky, jitrocelového listí, byliny zvané vraní oko a natrhaného chleba. Tato mast by se měla obměňovat každé čtyři hodiny. Po provedení těchto procedur se má nechat puchýř zahojit a pacient by se měl potit a využívat lékařské prostředky na posílení srdce z červené hlíny.²⁴⁶

²⁴⁰ Tamtéž, s. 60–62.

²⁴¹ ARDENSBACH, V.: c. d., s. 156–158 an.

²⁴² Tamtéž, s. 159.

²⁴³ Tamtéž, s. 160–161.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 163–164.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 168.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 169–171.

Poslední autor, kterému se budu v souvislosti s problematikou hlíz a puchýřů věnovat, je Jan František Polentzi. Hned na začátku kapitoly rozděluje otoky na jedovaté a nejedovaté. Stáří otoků se může lišit od stáří nemoci a délky trvání na těle, což znamená, že každý nemocný projevuje velmi individuální příznaky nemoci a léčba by měla být přizpůsobena konkrétnímu pacientovi.²⁴⁷ Otok by ze začátku neměl bolet a pacient by neměl mít horečku. Postupem času, kdy otoky začínají růst, může pacient trpět horečkou, otoky začínají bolet, tvrdnout a mokvat. Otok, z něhož vyšel hnis, se stává ránou. Autor zdůrazňuje důležitost pravidelného pozorování pacienta, hojení otoků a přísný dohled nad situací. Jakmile by hlíza nebo puchýř praskl, nesmělo se na ránu přikládat nic studeného ani se do ní nesmí řezat či píchat, místo toho by měl pacient konzumovat lehké pokrmy například z ryb na posilnění.²⁴⁸ Puchýř by měl být mazán mastí *Basilicum maius* a škorpiónovým olejem ráno a večer, tato náplast by měla zůstat na puchýři nejméně dva dny. Další mast na dozrání je z holubích a slepičích výměšků, hořce a medu, má zůstat na puchýři, dokud neuzraje či nepraskne.²⁴⁹ Posledním krokem je, že jakmile se rána začne hojit a přestane vypouštět tekutinu, měla by být obvázána bez flastru a nechat volně dýchat, a po několika dnech by měla být podle lékaře Polentziho zcela zahojená.²⁵⁰

²⁴⁷ POLENTZI, J.: c. d., nestr.

²⁴⁸ Tamtéž, nestr.

²⁴⁹ Tamtéž, nestr.

²⁵⁰ Tamtéž, nestr.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem zkoumala pojetí moru v jazykově českých spisech lékařů a duchovních v 16. a 17. století, pomocí komparativní metody protimorových spisů. Tato metoda mi umožnila analyzovat, jak lékaři a duchovní interpretovali a reagovali na mor z různých perspektiv.

Role Boha byla v raném novověku zásadní a přikládal se jí velký význam, většinou ve spisech teologů a v určité míře i lékařů. Tyto náboženské pasáže byly nutností každého protimorového spisu až do konce 17. století, v pozdějších textech se tento odkaz již neobjevuje a v nejmladším lékařském spise Jana Františka Polentziho z roku 1708 jsou tyto pasáže pouze okrajové oproti starším zkoumaným spisům. V průběhu 18. století docházelo k novým vědeckým objevům a medicínských metod pod vlivem osvícenství, tudíž se náboženská otázka v chápání příčin nemoci odsunula do pozadí.

V průběhu zkoumání spisů jsem se zaměřila na rozdíly v katolických a nekatolických přístupech. V čistě lékařských spisech se jednalo spíše o letmé zmínky průběhu spisů, a byla jim věnována větší pozornost pouze v předmluvě, které byly ve všech lékařských spisech poměrně identické. Výjimkou je spis lékaře Prokopa Poeniuse, který se dá považovat spíše za spis teologický a role Boha je zde viditelně známa, jelikož doprovází celý spis úryvky ze starého zákona. Spisy s duchovní tematikou, si byly ve většině případů velmi podobné, kdy role Boha byla zásadní a jeho moc nepopíratelná. V průběhu bádání jsem zjistila, že rozdíly mezi katolickými a nekatolickými spisy minimální. Jediné zjištění, které jsem našla bylo, že katoličtí autoři nepřisuzovali „vyšší síle“ takovou důležitost jako jejich protějšci, kteří tuto problematiku zkoumali podrobněji a doprovázely pak tyto pasáže celý spis.

Oproti tomu příčiny přirozené byly považovány za sekundární a diskutovány především v lékařských spisech, mohly vznikat při nepříznivých konstelacích planet, komet nebo hvězdných objektů, ze zkaženého vzduchu nebo z jedovatých výparů vycházejících z povrchu zemského. V kontextu nakažlivosti moru hrála kvalita vzduchu velkou roli, nejkvalitnější vzduch měl být čistý bez okolních zápachů oproti nejškodlivějšímu, které mělo být mračné a mlhavé. Proto velmi záleželo na tom, v jakém prostředí se daný člověk nacházel. S tímto tématem úzce souvisí otázka odchodu z místa nákazy. Lékaři se shodovali na jednom: nejjistější a nejspolehlivější prevence je útek z postižené oblasti. Oproti tomu spisy zaměřené na duchovní rovinu tento postoj razantně zamítali a celkovou nakažlivost odmítali. Duchovní autoři doporučovali zůstat, často s argumentem, že nákaza je Boží zkouškou nebo trestem, a je třeba ji čelit s vírou a

pokorou. Tento přístup vycházel z přesvědčení, že morální a duchovní odpovědnost převažuje nad fyzickým nebezpečím, a že v krizových dobách by lidé měli hledat duchovní útěchu a pomoc u Boha. Dichotomie mezi lékařským a duchovním přístupem k epidemii dobře ukazuje, jak různé obory lidské činnosti přistupují k problémům.

Ti, kteří nemohli z nějakých důvodů opustit místo, ve kterém hrozilo vypuknutí moru, se uchýlovali k různým metodám prevence např. vykuřováním svých obydlí, přikládáním vonných pytlíčku pod nos nebo požíváním kyselých jídel a nápojů. Amulety byly jednou z těchto preventivních metod, měly poskytovat lidem psychologickou útěchu a pocit kontroly v dobách, kdy byla nemoc a smrt všudypřítomná. Téma amuletů je v historii ošemetné, jelikož symbolika amuletů měla v minulosti kořeny v pohanství, které bylo katolickou církví zakázáno. Katolická církev měla ambivalentní přístup k amuletům. Na jedné straně odsuzovala jejich pohanské kořeny a považovala je za projev pověry, na druhé straně však tolerovala nebo dokonce podporovala nošení amuletů s křesťanskými symboly, jako byly medailony s vyobrazením svatých nebo relikvie. Tyto křesťanské amulety měly ochraňovat nositele před nemocemi a neštěstím. Lékaři často kritizovali nošení amuletů a pokládali je za neúčinné nebo také nebezpečné. Obávali se, že spoléhání se na amulety by mohlo odvádět pozornost od skutečných preventivních opatření a léčby, jako byla karanténa či hygiena, např. v nejmladším spise této práce z počátku 18. století zmínky o amuletech zcela vymizely. Ve zkoumaných spisech z 16. a 17. století se velké oblíbenosti těšily přívěsky z arseniku a rtuti, podle tehdejších představ měly odhánět nemoc, ale z dnešního úhlu pohledu je zřejmé, že tyto látky jsou toxické a jejich nošení zdraví škodlivé.

Jakmile došlo k nákaze, musela se zahájit léčba co nejdříve, od vypuknutí prvních příznaků, ale v 16. a 17. století neexistoval žádný účinný lék proti moru, to tedy znamenalo, že vyléčení nemocného bude velmi obtížným a často i nemožným úkolem. Primárně se však měl nakažený pomodlit a činit pokání. Jelikož se věřilo, že toto hrálo hlavní faktor při vyléčení. Léčebné metody byly považovány za sekundární prostředek k vyléčení. Ty se především zaměřovaly na zmírnění symptomatických projevů moru, které zahrnovaly vysoké horečky, zimnice, výskyt bubonů atd. Lékaři bohatším sociálním vrstvám radili užívat speciální léky, prodávané v lékárnách a chudším různé rostlinné lektvary, masti a extrakty, které měly sloužit jako posilující nápoje, ulevit od bolesti a nebo jako dezinfekce.

V 16. a 17. století byla venesekce klíčovou léčebnou metodou v boji proti moru, která vycházela z tehdejšího konceptu humorální teorie. Zdůrazňovala rovnováhu čtyř tělesných šťáv (krev, žluč, černá žluč a hlen). Při nemoci, jako byl mor, byla předpokládána nerovnováha

těchto šťáv, což mělo za následek vznik choroby. Lékaři měli o pouštění krve dvojí názor. Pro lékaře, kteří venesekci odmítali, byl klíčovým argumentem obava z nadměrného oslabení pacienta, což by mohlo vést k dalším zdravotním komplikacím. Na druhé straně byli lékaři, kteří praktikovali venesekci, považující tuto léčebnou proceduru za nezbytnou k odstranění škodlivých látek z těla, a také pro obnovení rovnováhy tělesných šťáv. Postoje lékařů pravděpodobně závisely na individuálních zkušenostech s touto léčebnou metodou.

V pokročilých stádiích moru, kdy se na těle pacientů objevovaly hnisavé uzliny a bubony, se lékaři uchylovali k metodě známé jako baňkování. Tento postup byl považován za nezbytný k odstranění hnisu a jedů z těla nemocného. Mezi další metody, které byly využívány k vypořádání se s morovými bubony, patřilo přikládání rozpáleného železa nebo kapání horkého vosku na postižené místo. Tyto metody mohly mít určitý účinek při eliminaci lokální infekce a zlepšení stavu pacienta, pokud by byly provedeny podle hygienických standardů a znalostí. Realita však byla převážně jiná, což činilo efektivitu a bezpečnost těchto metod spornou. Další metody léčby se z dnešního pohledu mohou zdát kontroverzní a neefektivní, ale někdejší medicína doporučovala na ránu přikládat holuby, kohouty, slepice nebo žáby. Tato zvířata byla určena k tomu, aby absorbovala jed z postiženého místa.

Toto téma má podle mého názoru potenciál k dalšímu bádání, zejména v případě rozšíření tématu o 18. století a analýzu protimorových spisů psaných v německém i českém jazyce. Tento rozšířený časový rámec umožní podrobnější zkoumání změn v medicínských postupech a chápání moru.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

ARDENSBACH, Maxmilián, Václav: *Armamentarium antiloimicum*. Olomouc 1680.

BAKOVSKÝ, Jan: *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru [etc.]*. Praha 1582.

BAUTSCHNER, Ezechiel: *Krátká rada, kterak by se prostý člověka chudí lidé v čas morové rány chovati měli [etc.]*. Olomouc 1680.

ČERNÝ, Jan: *Krátký vejpis o nemocech morních, kterak se lidé času toho a před tím pro nakažení povětří chovati mají aby jeden každý podle své možnosti opatřiti se mohl*. Praha 1582.

DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác: *Duchovní recipe proti morové ráně [etc.]*. Praha 1680.

KOCÍN Z KOCINĚTU, Jan: *Rozmlouvání o moru, v kterémž se tyto dvě otázky vysvětlují: Jestli mor neduh nakažující, a také-li a pokud člověk pobožný před nakažením morním ujíti může*. Praha 1582.

KOPP z RAUMENTHALU, Jan: *Knížka o nakažení morním sepsaná Jan Koppem z Raumenthalu*. Praha 1542.

Nariadení a správa kratičká a však užitečná a potřebná [etc.]. Praha 1613.

POLENTZI, František: *Krátká však gruntovní správa o naučení naučení o moru [etc.]*. Praha 1708.

POEONIUS, Prokop: *Lékařství v čas rány morové*. Praha 1613.

RANTZAU, Heinrich: *Regiment zdraví, správa užitečná a obsahující v sobě užitečná potřebná naučení*. Praha 1587.

TRAJAN, Adam: *Kratičké vypsání příčin rány morové odkud by pocházela, a jakého lékařství proti ní užívati by se měloz písem svatých vybrané*. Praha 1613

VOČEHOVSKÝ, Jan: *Krátký spis o morové nemoci, která nyní v markrabství moravském a krajinách okolních panuje*. Prostějov 1552.

WEBER, Ján: *Amuletum. To jest., zprává krátká a potřebná o moru*. Levoča 1645.

Literatura

BERGDOLT, Klaus: *Černá smrt v Evropě: Velký mor a konec středověku*. Praha 2002,

CANTOR, Norman: *Po stoách moru, černá smrt a svět který zrodila*. Brno 2005.

- ČERNÝ, Karel–HAVLÍK, Jiří: *Jezuité a mor*. Praha 2008.
- ČERNÝ, Karel: *Náboženství a Epidemie v raném novověku*. In: Dingir. Religionistický časopis. č. 1, roč. 25, 2022, s. 12–13.
- ČERNÝ, Karel: *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha 2014.
- DELUMEAU, Jean: *Strach na západě ve 14. až 17. století*. Praha 1997.
- DIVIŠOVÁ, Bohdana: *Francouzská nemoc*. Praha 2018.
- GELLNER, Gustav: *Jan Černý a jiní lékaři do konce doby jagellonské*. Praha 1935.
- HARYCH, J., ŠTÍCHA, R a kol.: *Lékařská mikrobiologie*. Repetitorium, vyd. 3. Praha 2021.
- KVĚTOVÁ, Miroslava – TOŠNEROVÁ, Marie: *Morová epidemie v českých raně novověkých městech optikou narativních pramenů*. In: Opera Historica, č. 2, roč. 21, 2002, s. 165.
- KUČERŇÁKOVÁ, Eva: *Mor 1680 v protimorových spisech dvou moravských zemských fysiků Jana Ferdinanda Hertodta z Todtenfeldu a Václava Maxmiliána Ardensbacha z Ardensdorfu*. In: Řada historická, 2002, vyd. 51,C49, s. 145–154.
- PORTER, Roy: *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History from Antiquity to the Present*. New York 1998.
- PUMPRLA, Václav: *Knihopisní autoři podle působnosti v teritoriu současného olomouckého kraje*. s. 233. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: sborník z 15. konference Olomouc 2006.
- Kol. autorů: *Lexikon české literatury: osobnost, díla, instituce*. Praha 1985.
- STORCHOVÁ, Lucie: *Řád přírody, řád společnosti: adaptace melanchtonismu v českých zemích v polovině 16. století*. Dolní Břežany 2021.
- ŠOLC, Martin: *Bývalý „profesní dům“ Tovaryštva Ježíšova na Malostranském náměstí, dnešní budova Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy*. In: Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, 47 (2002), s. 3, s. 243–250.
- TOMÍČEK, David: *Amuletum Jána Webera v kontextu česky psaných tištěných knížek o moru 16. a 17. století*. In: Historia Medicinae Slovaca, s. 36–55.
- TOMÍČEK, David: *Mor a lékařská literatura pozdního středověku*. In: Theatrum Historiae 11, 2012, s. 35–46.
- TOMÍČEK, David: *Souvislosti česky psané tištěné literatury o moru 16. století*, In: Listy filologické 130, 2007, 1-2 s. 43–60.
- WONDRÁK, Eduard: *Historie moru v českých zemích*. Praha 2020.

Internetové zdroje

Dlauhoweský, Jan Ignác (1638–1701). In: Biografický slovník HÚ AV ČR Webové sídlo. Dostupné z: <https://www.historickaslechta.cz/osobnosti/dlauhowesky-jan-ignac-1638-%E2%80%A0-1701/> [cit. 10. 5. 2024].

Heinrich Rantzau (1526–1598). In: Muzeum hrabství Rantzau Webové sídlo. Dostupné z: <https://www.museum-grafschaft-rantzau.de/das-geld-der-grafen/heinrich-rantzau> [cit. 10. 5. 2024].

Karel (II.), hrabě z Lichtensteinu–Castelcornu. In: Arcibiskupství olomoucké Webové sídlo. Dostupné z: <https://www.ado.cz/arcidieceze/historie/posloupnost-biskupu/karel-ii-hrabe-z-lichtensteinu-castelcornu/> [cit. 10. 5. 2024].

Kocín z Kocinětu Jan. In: Čtení z písku Webové sídlo. Dostupné z: https://www.ctenizpisku.cz/cteni_autori/kocin-z-kocinetu-jan/ [cit. 10. 5. 2024].

STAVIARSKY, Štefan: *Prešovský richtár, lékárník a sposovatel Ján Weber*. In: Korzár. Dostupné z: [Prešovský richtár, lekárnik a spisovateľ Ján Weber - Korzár SME](#) [cit. 10. 5. 2024].

Světnov. In: Subregion Velké Dářko Webové sídlo Dostupné z: <https://velke-darko.skrdlovice.cz/svetnov/ms-1005> [cit. 10. 5. 2024].

SVOBODA, Jiří: *Historie morových epidemií, souvisí morové epidemie s klimatem?* In: Vesmír 74, 496, 1995/9. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/1995/cislo-9/historie-morovych-epidemii.html> [cit. 22. 5. 2024].

Trajan–Benešovský Adam (1586–1650). In: Piešťanské informační centrum Webové sídlo. Dostupné z: https://www.pic-piestany.sk/o-meste/vyznamne-osobnosti/detaily/?tx_kioscosmotron_pi1%5Bdetail%5D=0102334 [cit. 10. 5. 2024].

Resumé

Bakalářská práce se věnuje pojetí moru v jazykově českých spisech lékařů a duchovních v 16. a 17. století. Forma použité metody byla komparativní analýza dobového pramenného materiálu, který se skládá z protimorových lékařských a teologických spisů. Tyto spisy byly určeny k prevenci a ochraně před četnými morovými epidemiemi, které se objevovaly v Evropě v raném novověku a poskytovaly rady, jak se v těchto nelehkých dobách chovat, včetně receptů na léčební přípravky. Tyto spisy byly tedy určeny i širokým sociálním vrstvám.

Tato práce se snažila nalézt odpovědi na otázky, jak se lišily přístupy teologů a lékařů katolického a nekatolického vyznání v přístupech k samotné nemoci, jaké byly dobové příčiny a prevence a jakým způsobem se lidé snažili proti moru chránit. Rovněž zkoumá, jaké prostředky používali lékaři k léčbě moru.

Bakalářská práce je rozdělena do šesti částí. První část nastiňuje dobový lékařský diskurz. Druhá část se zaměřuje na definici a šíření moru. V třetí části se práce věnuje samotným autorům spisů. Čtvrtá až šestá část tvoří komparativní analýza zkoumaných spisů.

Summary

The bachelor's thesis explores the concept of the plague in Czech language works by physicians and clerics in the 16th and 17th centuries. The form of the method used was a comparative analysis of period source material, consisting of anti-plague medical and theological writings. These writings were intended for the prevention and protection against the numerous plague epidemics that appeared in Europe during the early modern period. They also advised on behavior during these difficult times and provided recipes for medicinal preparations, thus targeting a broad range of social classes.

This thesis seeks to answer questions regarding how the approaches of Catholic and non-Catholic theologians and physicians differed in addressing the disease itself, what the contemporary causes and preventive measures were, and how people sought to protect themselves against the plague. It also examines the methods physicians used to treat the plague.

The bachelor's thesis is divided into six parts. The first part outlines the contemporary medical discourse. The second part focuses on the definition and spread of the plague. The third part addresses the authors of the writings. The fourth to sixth parts comprise a comparative analysis of the examined writings.